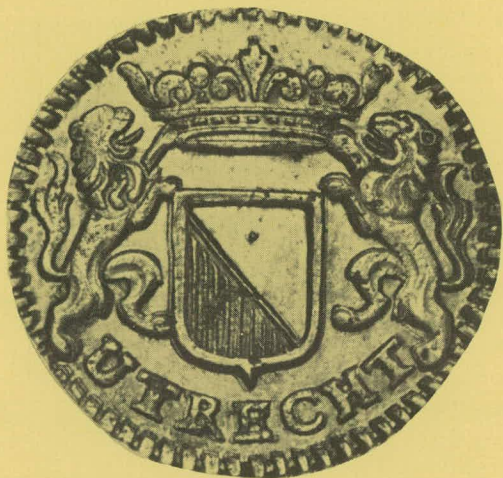
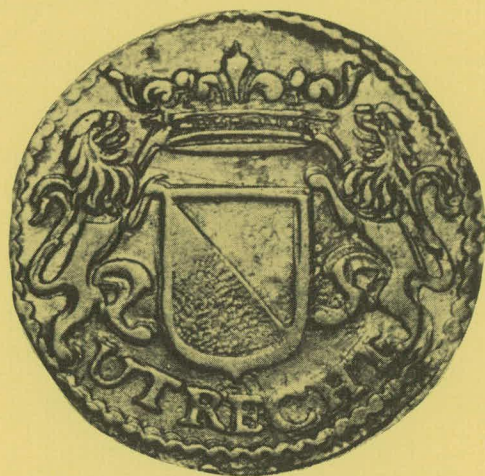

AMERICAN BENCHMARK

LOW NOISE CONTROL

MUNTEN VAN DE STAD UTRECHT

INLEIDING

Geldpolitiek van de stad Utrecht

De bemoeienis van het bestuur van de stad Utrecht met geldzaken, zoals het vaststellen van koersen van circulerende munten en het verbieden dan wel toelaten van bepaalde munten binnen de stad, dateert zeker van het midden van de veertiende eeuw. De vroegste schriftelijke bewijzen hiervoor worden aangetroffen in het register van raadsbesluiten, 'die Roese' (o.a. in 1368 en 1370), in het Buurspraakboek en het Raads dagelijks boek. Dit verschijnsel doet zich niet alleen in Utrecht voor; ook andere steden, zoals Zutphen (zeker al in 1403), Deventer en Groningen kennen locale muntbepalingen.

In 1385 wordt in het Buurspraakboek tegen bepaalde nieuwe franken gewaarschuwd en in 1387 geeft de raad aan welke koers in de komende winter voor een aantal muntsoorten zal gelden. In de jaren daarna verschijnen allerlei soortgelijke bepalingen met soms indrukwekkende koerslijsten: in 1491 wordt een regeling gepubliceerd voor 33 gouden en 60 zilveren munten, ook van Engelse, Hongaarse, Franse, Italiaanse en Duitse herkomst. Tegelijk wordt de omloop van alle andere niet genoemde muntsoorten binnen de stad verboden. Om enige duidelijkheid te bereiken in de muntverwarring, worden ook wel afbeeldingen van lager gewaardeerde munten vervaardigd en vervolgens bij het stadhuis opgehangen; verboden munten worden daar vastgespijkerd. Dit alles gebeurde ten gerieve en ter bescherming van de inwoners van de stad.

Van het regelen van koersen van veelal minderwaardig geld naar het laten slaan van eigen munten is dan een kleine stap.

In de negentiende eeuw is veel gediscussieerd — en bij tijden gekibbeld — over de vraag of de stad Utrecht al dan niet het recht van muntslag bezat; zelfs werd het bestaan van enig stedelijk geld ontkend. Van een muntrecht, zoals dat door een hogere overheid ooit aan de bisschop of andere landsheren verleend was, zal geen sprake zijn. Veeleer moet gedacht worden aan een, om redenen eerder genoemd, langzamerhand verworven gewoonterecht om pasmunt, nodig voor het dagelijks leven, te doen slaan. Waarschijnlijk is dit recht door de bisschoppen niet bestreden; immers, het slaan van klein geld was gewoonlijk niet winstgevend en het bezat nauwelijks propagandistische waarde.

Dat inderdaad het belang van althans het armere deel van de bevolking de stadsregering voor ogen stond, blijkt uit de tekst van een laat veertiende eeuwse emissie; deze toont als omschrift 'denarius pauperum' (penning van de armen). Omschriften op uitgiften uit het begin van de vijftiende eeuw zijn zelfs in de moedertaal gesteld: 'dit is der armen penning'. Een dergelijke functie, zo nadrukkelijk geëta-leerd, is, zij het veel later, eveneens bekend van te Antwerpen geslagen dubbele mijten ('pro deo da pauperibus' 1481-82). Als symbool van de liefdadigheid kan ook het gemijterde borstbeeld (Sint Maarten), dat op de vroegste muntjes voorkomt, opgevat worden; de tekst 'moneta S Martinus' op armenmunten uit het eerste kwart van de vijftiende eeuw spreekt in dit verband voor zich.

Niet altijd beperkte de stad zich tot het slaan van pasmunt alleen. In perioden waarin de bisschoppelijke macht verzwakte, werd groter geld uitgegeven: in 1483 werden stuivers en in 1511 samen met hertog Karel van Gelre guldens en veelvouden van braspenningen geslagen. Tijdens de opstand trachtte de stad in 1578 haar recht van muntslag uit te breiden door het slaan van een daalder. Het lijkt er trouwens op dat er in de veertiende, vijftiende en in het begin van de zestiende eeuw ook bij uitgiften van klein zilver- en kopergeld sprake is van een stedelijke regering, die zich sterk voelt ten opzichte van de bisschop. Misschien moet de periode 1420-1460, die tot nu toe geen munten opleverde, in dit licht beschouwd worden.

In januari 1578 wordt het traditionele muntrecht van de stad Utrecht door koning Filips II erkent. Sindsdien zijn tot 1666 hele, halve en kwart stuivers geslagen; de aanmuntning van duiten gaat door tot 1794. In feite wordt de stedelijke muntpolitiek na 1578 niet langer voor een groot deel door locale of Stichtse gebeurtenissen bepaald. Problemen op dit gebied elders in de Republiek doen zich snel en direct ook in Utrecht voelen. Veel stedelijke muntbesluiten zijn dan ook genomen in overeenstemming met of ten gevolge van het monetaire beleid van Holland. Het einde van de stadsmunt valt samen met het begin van de Franse bezetting en de instelling van de Bataafse Republiek.

Het geldstelsel in het Nedersticht, ca 1375-1525

Aan het einde van de veertiende eeuw is de basis in Utrecht, evenals elders, de groot, waarbij de duit altijd een kwart groot betekent. De groot devalueert daarna in de verschillende gebieden op uiteenlopende manieren.

Omstreeks 1450 is de situatie als volgt. De stuiver wordt verdeeld in 12 witten (de Utrechtse groot heet wit) van elk 4 duitkens (doytkins, deutgens). Eén stuiver is dus $12 \times 4 = 48$ duitkens. Omdat in Holland de stuiver gelijk is aan 2 Hollandse (Bourgondische) groten, ieder van 4 duiten, is de stuiver in Holland $2 \times 4 = 8$ duiten. De Hollandse groot, een halve stuiver, is derhalve gelijk aan 6 Utrechtse witten. Als een stuiver 8 Hollandse duiten of 48 Utrechtse duitkens bevat, dan is de Hollandse duit gelijk aan 6 Utrechtse duitkens.

In het begin van de zestiende eeuw zijn de verhoudingen weer gewijzigd. De Hollandse (Bourgondische) stuiver, ook als gevalueerde stuiver aangeduid, is in deze tijd gelijk aan $1\frac{1}{4}$ Utrechtse stuiver van 12 witten. De Hollandse stuiver is dus $12 \times 1\frac{1}{4} = 15$ Utrechtse witten, ofwel $15 \times 4 = 60$ Utrechtse duitkens. Omdat nu de stuiver 8 Hollandse duiten of 60 Utrechtse duitkens bevat, is de Hollandse duit gelijk aan $(60 : 8) 7\frac{1}{2}$ Utrechtse duitkens.

Na 1550 komen problemen als deze niet meer voor. Ook van het Utrechtse geldstelsel is dan de Bourgondische stuiver de basis geworden.
(Gegevens verstrekt door prof. dr. H. Enno van Gelder).

Stedelijke kloppen

1390-1395

Alleen bij armenpenningen van de eerste reeks, geslagen omstreeks 1390-95, wordt op enkele exemplaren van de kwart groot een klok aangetroffen, bestaande uit de gotische letter V. Aangezien vijf kwart groten uit de vondst Nijkerk 1873 – verborgen omstreeks 1391-1395 – deze instempeling bevatten en de munten zelf waarschijnlijk kort voor de datum van verberging zijn geslagen, moet deze klok direct of spoedig na de vervaardiging van de munt ingestempeld zijn; voorts lijkt de klok ongeveer even oud als de munt zelf. Het is aannemelijk dat de V Utrecht betekent. Misschien is hij aangebracht omdat in het omschrift van de munt door middel van de afkorting TR de herkomst niet duidelijk aangegeven wordt?

1579

Op stedelijke stuivers van 1578 en 1579 wordt soms een klok stadswapen gevonden van ca 3,5 x 3 mm, het linkerveld met diagonaal gekruiste lijnen. Deze instempeling was een gevolg van de maatregelen die Holland tegen de Utrechtse stuivers had genomen; de waarde werd van acht tot zes duiten gereduceerd. De overheid van de stad Utrecht vreesde nu dat handige lieden de stuivers in Holland voor zes duiten zouden opkopen om ze met een winst van twee duiten in Utrecht weer af te zetten. Daarom verscheen op 23 september 1579 een plakkaat waarin werd bepaald dat alle goede stedelijke stuivers in bezit van de burgers een stempeling zouden ontvangen. Niet aangeboden en valse exemplaren werden tot op een blank (zes duiten) verminderd. Mede omdat er spoedig ook stuivers met nagemaakte klok in omloop kwamen, werd in 1582 besloten stuivers van een nieuwe stempel te vervaardigen.

1702

Talrijke verordeningen gedurende een lange reeks van jaren hadden niet geleid tot het beoogde doel: stopzetting van de invoer van vreemde minderwaardige en nagebootste duiten. Bij een nader plakkaat van december 1701 werd nog eens, met forse boetebepalingen, tegen het binnen de stad brengen van slecht kopergeld gewaarschuwd. De Utrechtse duiten, geslagen vóór 1657, waren om deze reden al tot penningen gereduceerd. Op 16 januari 1702 verordeneerden burgemeesters en vroedschap dat de volgende dag vanaf 9.00 uur zonder bijkomende kosten een ieder gelegenheid zou krijgen goede stedelijke duiten te laten stampelen met een stadswapentje (6 x 5 mm, verticale arcering). Niet geklopte duiten zouden daarna in waarde gehalveerd zijn.

Zoals gewoonlijk leidde ook deze maatregel niet tot het gewenste resultaat; de klok werd eveneens nagebootst. Reeds anderhalve maand later werden dan ook alle Utrechtse duiten tot penningen gereduceerd. Vanaf 1710 werden nieuwe zware duiten aangemaakt, een maatregel die al eerder, vaak na evenzeer mislukte pogingen om een sanering van het kopergeld te bereiken, in een aantal andere steden en gewesten was genomen.

1722 of later

In de verzameling van het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage bevindt zich een Utrechtse duit van 1722, gestempeld met een gekroond stedelijk wapenschildje 9 x 7 mm, verticaal gearceerd en met de letter S in het blanke veld. De reden van deze instempeling is niet bekend.

Het munthuis

Het is niet bekend waar de stad haar munten voor 1528 liet aanmaken. Gezien het incidentele karakter van de stedelijke muntslag is het ook niet waarschijnlijk dat er voor deze werkzaamheden een vaste plaats bestond. Het pand aan de huidige Korte Nieuwstraat, dat in een huisoverdracht van 6 februari 1583 als 'de munt' wordt aangeduid, moet een min of meer permanente, dus bisschoppelijke, werkplaats in de veertiende eeuw gehuisvest hebben.

In 1538 zou voor rekening van de stad te Antwerpen en in 1542 te Dordrecht gemunt zijn.

De koninklijke, later provinciale munt was gevestigd in een huis aan het einde van de, toen doodlopende, Muntstraat, hoek Krommenieuwegracht. De overwegingen die geleid hebben tot het besluit de munt omstreeks 1647 over te brengen naar het St Ceciliaklooster zijn onduidelijk. De gebouwen van het in 1397 gestichte klooster lagen tussen de Neude en de Oudegracht.

Aanmunting voor rekening van de stad Utrecht heeft van 1578 tot 1794 steeds plaatsgehad in de gebouwen van de koninklijke en provinciale munt. Gebruik gemaakt werd van het personeel dat ook al dienst deed voor de provincie. Alleen administratief was er sprake van een scheiding: muntmeesters en stempelsnijders werden afzonderlijk door de stad aangesteld.

Na de opheffing van de bestaande provinciale munthuizen in 1806 werd het Utrechtse atelier met enkele aangrenzende percelen uitgebreid. De intrekking van het oude geld van de Republiek en de hermunting hiervan in nieuwe munt in de jaren 1842-49 dwong de Rijksmunt tot de grootste uitbreiding. De bouwvalligheid en onpraktische indeling van het gebouwencomplex leidden tenslotte in 1911 tot de overbrenging van het bedrijf naar de huidige vestiging aan de Leidseweg.

Het wapenschild van de stad Utrecht

De vormen en heraldische kleuren van het stadswapenschild, zoals die voorkomen op de stedelijke munten, zijn in de loop van vierhonderd jaar nogal eens gewijzigd. Het gotische schild, rechtsgeschuind (heraldisch gesproken) in twee kleuren, zoals dat wordt aangetroffen op de uitgaven vanaf 1389, wordt gehandhaafd tot 1478. In dat jaar wordt een schild met halfcirkelvormige onderkant ingevoerd. Op de emissie 1527 worden sierlijk gesneden schilden afgebeeld.

Vijftig jaar later wordt het beeld gevarieerder: de wapenschilden op de daalder en de stuiver 1578 laten een blank veld en een veld met diagonaal gekruiste lijnen zien. De oorden en duiten van hetzelfde jaar tonen fijn gestreepte velden, terwijl die van 1579 van een zilver en gedamasceerd wapenschild voorzien zijn. De damascering wordt behouden tot 1657, een jaar waarin opnieuw drie verschillende wapens voorkomen: zilver (blank) en gedamasceerd, zilver en goud (gepointilleerd), zilver en blauw (azuur, horizontale arcering), terwijl hieraan in 1681 nog eens zilver en rood (keel, verticale arcering) wordt toegevoegd. De laatste kleuren zijn tot op heden in het Utrechtse stadswapen gehandhaafd.

Bij vergelijking van de wapens op de stedelijke munten met die op de Utrechtse stadszegels blijkt op de zegels het gepointilleerde veld niet voor te komen. Een zegel met een gedamasceerd stadswapen is in gebruik tussen 1649 en 1657. In 1658 wordt, evenals een jaar eerder bij de duiten, ook voor het stadszegel het zilver en blauw geïntroduceerd. Pas in 1711, als het nodig is nieuwe stempels te laten vervaardigen, tonen deze het wapenschild in zilver en rood.

Zowel voor de stadszegels van 1649 tot 1658 als voor de duiten van 1657 tot 1673 zijn de stempels gesneden door Roelof van Cuylenburg.

De eerste stedelijke munten omstreeks 1375-1385

De oudste muntjes van de stad Utrecht sluiten naar type aan bij de kwart en achtste groten van bisschop Jan van Arkel: een kop met mijter op de voorzijde, een kruis op de keerzijde (afb.). Het is duidelijk dat de stad zich nog geen eigen type kon veroorloven; de muntjes konden hierdoor onopvallend circuleren tussen klein bisschoppelijk geld. In de vondst Nijkerk van 1873, welke in de jaren 1391-95 moet zijn verborgen, werden twee exemplaren van cat. nr 2 aangetroffen. Vanaf 1368 — vermoedelijk al eerder — gaat het stedelijk bestuur zich met geldzaken binnen de stad bemoeien. Dit alles zou er op wijzen dat de twee oudste muntjes voorlopig op 1375-1385 gedateerd kunnen worden.

De vroegste van de beide muntjes toont op de keerzijde een ouderwets bloemenkruis en volstaat met een nog onduidelijk CIVI. Pas op de jongste van de twee wordt volstrekt duidelijk gemaakt dat het hier een munt van de stad Utrecht betreft.

1 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1375 - 1385

vz Borstbeeld van Sint Maarten met mijter

+MONETAxTRAIECTEI

kz Gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend
.C. - .I. - .V. - .I.

Zilver; gemiddeld 0,30 gram

Van der Chijs 25,1

2 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1375-1385

vz Borstbeeld van Sint Maarten met mijter

+MONETA.TRAIECT

kz Gevoet kruis

+CIVITASxTRAIECT (SIVITAS)

Zilver; gemiddeld 0,30 gram

Van der Chijs 31,1 en 31, rij 4; RBN 1873 nr 15

Emissie 1389-1390

Gegevens over munten van de stad Utrecht zijn tot 1460 bijzonder schaars. Slechts in het Buurspraakboek, dat in 1385 begint, worden aantekeningen betreffende de stadsmunt aangetroffen. In 1389 wordt hierin aangekondigd dat er drie soorten pasmunt zullen worden geslagen. 'Voert so selmen maken eenen sceydelpenninc alsse XXXVI quartier voer IX plakken ende brabantischen en hollantschen daer na volghende . . .' Er zal dus een scheidelpenning (pasmuntje) geslagen worden, waarvan er 36 in 9 plakken gaan, derhalve munten van een halve groot (1 plak = 2 groten), voorts muntjes van de helft en van een kwart van de halve groot. Een jaar later blijkt dat deze munten inderdaad aangemaakt zijn en dat men nog steeds doende is deze te vervaardigen: 'Voert so is ghemaect ende men maect enen sceydelpenninc alsse XXXVI quartier voer IX plakken ende brabantischen en hollantschen daer na volghende . . .'.

Omdat er in de muntschat Nijkerk, verborgen omstreeks 1391-1395, maar liefst 22 muntjes in inderdaad drie denominaties voorkomen, is het aannemelijk dat de nu volgende kwart, halve en achtste groten de munten zijn als bedoeld in de verordening van 1389. Dat de thans in verzamelingen aangetroffen — waarschijnlijk uit Nijkerk afkomstige — munten van dit type vrijwel geen van allen zijn gesleten, duidt op een korte circulatieperiode en bevestigt daarmee bovenstaande hypothese. Het aankondigen en vervolgens slaan van een uit drie denominaties bestaande reeks met een duidelijk stadswapen en met zowel op de voorzijde als op de keerzijde nadrukkelijk de tekst CIVITAS TRAIECTENSIS getuigt van een inmiddels openlijk uitgeoefend gewoonterecht van muntslag op klein geld.

3 Halve groot 1389-1390

A vz Stedelijk wapenschild in een achtpas, tussen de achtpas en de parelrand stippen
+CIVITASxTRAIECTENSIS

kz gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een roosje

CIVI - TAST - RAIE - CTEN

Zilver; gemiddeld 0,68 gram

RBN 1873 nr 10

- B vz Als A, echter geen stippen tussen de achtpas en de parelrand
 ★CIVITAS★TRAIECTENSIS
 kz Als A, echter in drie hoeken een roosje, in de vierde een ster
 CIVI - TAST - RAIE - CTEN
 Zilver; gemiddeld 0,50 gram; afbeelding niet beschikbaar
 Van der Chijs 25,2; RBN 1873 nr 12

4 Kwart groot (brabantse) 1389-1390

- A vz Stedelijk wapenschild in een veelpas
 +CIVITAS★TRAIECTEN
 kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een roosje
 CIVI - TAST - RAIE - CTEN
 Zilver; gemiddeld 0,30 gram
 Van der Chijs 25,3; RBN 1873 nr 11

- B vz Als A
 ★CIVITAS★TRAIECTEN
 kz Als A, echter in drie hoeken een roosje, in de vierde een ster
 CIVI - TAST - RAIE - CTEN
 Zilver; gewicht onbekend
 RBN 1873 nr 13

5 Achtste groot (hollandse) 1389-1390

- vz Stedelijk wapenschild
 +CIVITAS★TRAI...
 kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een roosje
 CIV - ITA - S.TR - A...
 Zilver; gewicht onbekend
 RBN 1873 nr 14 afb. 10

Armenpenningen type I omstreeks 1390-1395

Eveneens te Nijkerk werden armenpenningen van het oudste type aangetroffen. Gezien de gewoonlijk uitstekende graad van conservering van de nu in collecties aanwezige exemplaren van deze soort en het feit dat Van der Chijs in 1859 deze muntjes niet kende, mag aangenomen worden dat het in verzamelingen meest om exemplaren uit deze muntvondst gaat.

Vermoedelijk zijn deze armenpenningen de jongste stedelijke munten uit de vondst Nijkerk; zij kunnen derhalve op 1390-1395 gedateerd worden. Ook bij vergelijking van type moet reeks I tussen de uitgifte van 1389 en de armenpenningen van reeks II geplaatst worden. Tenslotte leidt ook het feit dat dit type het omschrift nog in het Latijn toont tot de veronderstelling dat het hier de oudste armenmunten betreft.

6 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1390-1395

- A vz Roos binnen een versiering van halve boogjes en een achtpas
 +DENARIVS★PAVPERVM★TR
 kz Versierd leliekruis het omschrift doorbrekend
 IN.NO - MINE - DOMI - NI.AM
 Interpunctie vz roosjes of punten
 Zilver; gemiddeld 0,48 gram
 RBN 1873 nr 7 afb. 5

- B vz Als A
 +DENARIVS★DOMINVM★MA
 kz Als A
 Zilver; gemiddeld 0,43 gram
 RBN 1873 nr.9

7 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1390-1395

- vz Roos binnen een versiering van halve boogjes en een zespas
 +DENARIVS.PAVPER
 kz Versierd leliekruis het omschrift doorbrekend
 INN - OMI - NE.D - NI
 Zilver; gewicht onbekend
 RBN 1873 nr 8 afb. 6

Armenpenningen type II omstreeks 1400 - 1420

De muntvondst Barneveld 1958 bevatte armenpenningen van de typen II tot en met V. De theoretische volgorde in aanmaak van deze vier reeksen is bepaald naar de onderlinge samenhang in uiterlijk en volgens de graad van slijtage van de exemplaren in de vondst vertegenwoordigd (naar H. Enno van Gelder).

De datum van verberging van de munten uit de vondst Barneveld kan worden bepaald op 1422. Mede omdat een deel van de omschriften van type II in het Nederlands is gesteld, lijkt dit type jonger dan reeks I.

8 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild in een veelpas
+DIT.IS.DER.ARMEN.PE('N) (ARMER)
kz Gevoet kruis
+MONETA.S.MARTIN('IS)

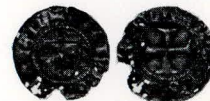
Zilver; gemiddeld 0,42 gram
Van der Chijs 25,14 en 31,2

9 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild in een veelpas
+DIT.IS.DER.ARMEN (ARMER)
kz Gevoet kruis
+MONETA.S.MERTIN(')

Zilver; gemiddeld 0,25 gram
Van der Chijs 25,15 en 31,4

Armenpenningen type III omstreeks 1400 - 1420

De vondst Barneveld 1958 bevatte vijf exemplaren van de kwart groot uit de derde serie armenmuntjes. Onder meer op grond van de staat van conservering worden deze penningen als jonger beschouwd dan die van het tweede type.

Het is opvallend dat de omschriften op de keerzijde van de beide thans bekende denominaties van elkaar verschillen.

10 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een driepasornament
+DIT:IS:DER:ARMER:PN
kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken de letter V
MON - ETA - S(:)ME - RTIN

Interpunctie: dubbele punt of punt
Zilver; gemiddeld 0,38 gram
Van der Chijs 25,12

11 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een driepasornament
+DIT.IS.DER.ARMER.PEN'
kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken de letter V
+MON - ET.NO - V.TRA - IECT'

Zilver; gemiddeld 0,24 gram
Van der Chijs 25,13

Armenpenningen type IV omstreeks 1420

Van dit type werden te Barneveld maar liefst twintig exemplaren aangetroffen. Dit muntje is derhalve een der jongste typen, een veronderstelling die mede door de voorstelling en de staat waarin zij verkeren waarschijnlijk geacht wordt. Het lijkt dan ook niet al te gewaagd om de datering voor deze kwart groot te stellen op kort voor de verbergingsdatum, omstreeks 1420.

Mogelijk worden van dit type, evenals van type V, ooit aanvullende denominaties gevonden.

12 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een vierpasornament
+MONETA.S.MERTINVS
kz Dubbelgevoet kruis
+DIT.IS.DER.ARMER.P

Zilver; gemiddeld 0,33 gram
Van der Chijs 25,11

Armenpenningen type V omstreeks 1420

Van deze uitgifte was slechts één exemplaar in de vondst Barneveld voorhanden. De toestand waarin dit muntje verkeert is bepaald slecht te noemen: het is zwaar beschadigd en onleesbaar. Toch wordt type V als jongste armenmunt aangemerkt, en wel omdat dit type gezien het dubbelgevoette kruis goed aansluit bij de vorige reeks. Voorts is de vorm van de driepas volstrekt anders dan de vorm voorkomend op de uitgiften III en IV. Weliswaar onder voorbehoud wordt de datering dan ook op omstreeks 1420 gesteld, direct vóór de datum van verberging.

13 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een driepas
+DIT.IS.DER.ARMER.PE
kz Dubbelgevoet kruis
+MONETA.S.MERTINIS

Zilver; gemiddeld 0,39 gram
Van der Chijs 25,10

Emissie 1460-1469

Bij besluit van de raad van de stad Utrecht van 19 februari 1460 zouden doytkins, brabantse en hollandsen worden aangemaakt. De hollandse is waarschijnlijk niet geslagen: deze is althans niet teruggevonden, bovendien wordt in een bevel van 1469 gericht aan muntmeester Danys van Levendael slechts gesproken over het staken van de aanmunting van witten en doytgens. Ook in stedelijke valuaties van 1483 tot 1492 worden alleen hele en halve witten genoemd, in die van 1489 omschreven als 'onser stadt witgens, voertyts gemaect, metter stadts scilt' en 'item alle Holl. penningen'.

Volgens H. Enno van Gelder dienen de termen, gebruikt in het besluit van 1460, niet als namen van muntsoorten te worden aangemerkt. Doytkin moet hier als de grootste denominatie van een reeks stedelijk geld beschouwd worden, waarbij dan de volgende term steeds de helft van de daarvoor vermelde munt aanduidt. Waarom echter de term 'hollandse' (een kwart) in de hierboven aangehaalde muntregeling van 1489 wordt gebezigd om de halve wit aan te duiden, blijft onduidelijk. Hetzelfde probleem geldt voor de witten en doytgens genoemd in de brief van 1469 aan Levendael.

Het omschrift op de keerzijde 'Her geeft ons vrede' behoeft niet als een verzuchting voortvloeiend uit de directe politieke situatie beschouwd te worden; in 1460 is daar geen reden toe. Bovendien komen dergelijke teksten, gesteld in het Latijn, ook voor op munten uit omliggende gebieden.

Opvallend is de tekst van de oorkonde van 1469 waarin Danys van Levendael wordt gesommeerd af te zien van verdere aanmunting: '... zoe ist dat wij (het bestuur van de stad) om *zonderlinge zaken ons daartoe porrende* ... u bevelen ende gebieden ... ghene witgens noch doytgens meer en munt noch en slaat ...'. Wellicht moet hierin een aanwijzing gezien worden voor een ingrijpen van de bisschop in de stedelijke muntslag, immers, David van Bourgondië heeft omstreeks 1470 zijn positie geconsolideerd. Hij maakt dan een begin met het afschaffen van rechten en privileges, ook die van de stad, als uitvloeisel van zijn streven naar centralisatie.

Muntmeester Danys van Levendael is dezelfde die volgens de commissies in het Liber Officiatorum van David van Bourgondië van 1457 tot 1477 — met een onderbreking — voor de bisschoppelijke munt genoemd wordt.

Van de wit komt een type voor waarbij — ter onderscheiding van een eerdere op-lage? — in het veld boven het wapenschild een cirkeltje is aangebracht; een verschil dat nog benadrukt wordt door het gebruik van eigen interpuncties op de twee typen.

De beeldenaar is vrijwel gelijk aan die van de armenpenningen van omstreeks 1420: het stadswapen en een dubbelgevoet kruis.

14 Wit 1460-1469

- A vz Stedelijk wapenschild
+MVNT::DE(')::STAT::VA(')::VT(')
kz Dubbelgevoet kruis
+HER::GEFT::ONS::VREDE

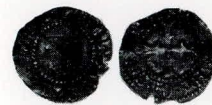
Zilver; gemiddeld 0,41 gram
Van der Chijs 25,6; JMP 1971/72 nr 41

- B vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje
+MVNT:DE(R):STAT:VAN:VTR(E') (VTE)
kz Als A
+HER:GEFT:ONS:VREDE(:) (VNS)
Interpunctie: punt of dubbele punt
Zilver; gemiddeld 0,45 gram
Van der Chijs 25,5 en 25,7; JMP 1971/72 nr 41

15 Halve wit 1460-1469

- vz Stedelijk wapenschild
+MVNT:DE('):STAT:VA('N):VT(R) (VTE)
kz Dubbelgevoet kruis
+HER:GEFT:ONS:VREDE
Zilver; gemiddeld 0,28 gram
Van der Chijs 25,8-9; JMP 1971/72 nr 42

Muter 1478

Na de dood van Karel de Stoute in januari 1477 breekt voor bisschop David van Bourgondië een onzekere periode aan. Al in april 1477 laten kapittelen, ridderschap en raad van Utrecht de bisschop kennis nemen van hun ontevredenheid over schending van zekere voorrechten. Omdat de onderhandelingen over de lijst met klachten niet vorderen, herneemt de stad een aantal privileges. In dit licht moet ook het raadsbesluit van 18 december 1477 om weer pasmunt te laten slaan worden gezien.

In januari 1478 wordt aan Gerrit Claesz. van Haarlem (later bisschoppelijk muntmeester) opdracht gegeven voor de stad doytkins (ter waarde van een vijfde philippus = twee wit), brabantse, hollandsen en halve hollandsen te munten. Ook hier wordt weer met de doytkin het grootste stuk van een reeks bedoeld, de brabantse is daarvan de helft, de hollandse een kwart, de halve hollandse een achtste deel. De drie kleinste soorten zijn vermoedelijk niet geslagen. Deze zijn niet teruggevonden en worden in latere valuaties niet genoemd. Wellicht is ook de periode van aanmaak — minder dan een jaar — hiervoor te kort geweest.

De term muter wordt voor de doytkin gebruikt in alle stedelijke muntregelingen van 1483-1492, meestal als 'onser stat muterken', in 1489 zelfs met de toevoeging 'metter roes'. De waarde van de muter was tweemaal die van de wit van 1460. Hoewel al negentig jaar eerder precies dezelfde beeldenaars werden gebruikt op voor- en keerzijde van de stedelijke halve tot en met achtste groot, is voor deze emissie de voorstelling ontleend aan de in Utrecht veelvuldig (in de muntvondst Utrecht 1972 bijna 10% van het totaal!) circulerende Kleefse muter. Dit is geen gewaagde veronderstelling; klein geld verdwijnt binnen enkele jaren uit de circulatie en men zal de munten van 1389 niet meer gekend hebben.

16 Muter 1478

- vz Stedelijk wapenschild in een achtpas, tussen de achtpas en de parelrand stippen
+CIVITAS:TRAIECTENSIS(:)
kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend in elk der hoeken een roosje
ANNO - M^oCCC - C^oLXX - VIII
1478
Zilver; gehalte 0,14; 0,85 gram
Van der Chijs 25,4; JMP 1971/72 nr 43

Emissie 1483

Bij de muntslag voor rekening van en op naam van de stad Utrecht gaat het tot 1483 steeds om, zoals het in ordonnanties wordt uitgedrukt, 'scheydelpenningen', dat wil zeggen pasmunt, klein geld. Pas in 1483 wordt voor het eerst groter geld geslagen. De omstandigheden waaronder tot vervaardiging van stuivers wordt overgegaan, zijn echter van uitzonderlijke aard.

Na een twee jaar durende overheersing van de stad Utrecht door anti-Bourgondische en uit Holland verdreven Hoekse partijgangers met, op hun verzoek Engelbert van Kleef als ruwaard, was het David van Bourgondië bij toeval gelukt de stad weer onder bisschoppelijk gezag te stellen. Maar door verraad viel in mei 1483 Utrecht opnieuw in handen van de Hoeken; bisschop David werd op een mestkar naar Amersfoort gereden. Aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, tot wie David zich als neef al eerder om hulp gewend had, sloeg daarop het beleg voor de stad. Na twee maanden, op 3 september 1483, gaven de Utrechtse zich over.

17 Stuiver 1483

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend
S*MARTINVS*EPS*Z*PATRONVS

kz Versierd kruis het omschrift doorbrekend, in het hart een roosje, in
de hoeken de letters V - T - R - E'
AN*DN - I*M*CC - CC*LX - XXIII

1483

Zilver; gemiddeld 2,57 gram
JMP 1971/72 nr 44

Duit 1509-1522

Documentatie over deze gedurende langere tijd geslagen muntjes is tot op heden schaars. Alleen op 3 februari 1523 wordt in het Buurspraakboek vermeld dat de koers van de doytkens bepaald is op braemtgens, hetgeen betekent dat de duiten van vóór 1523 in waarde zijn gehalveerd. Enkele dagen daarna benadrukt de raad nog eens dat de duiten tegen deze koers in omloop zullen zijn. Tenslotte wordt in juli 1524 medegedeeld dat men niet langer verplicht is de gedevalueerde duiten aan te nemen; tezelfdertijd zouden voldoende duiten van een nieuw type aangemunt zijn (die van 1523).

Op 7 mei 1523 vermeldt het Raads dagelijks boek dat een zekere Willem Bonert zonder verlof van de raad te lichte duiten gemunt heeft. In dezelfde aantekening komt de volgende zinsnede voor: '... die kerkmeesters van Buerkerck, die consent van den rade, om deughtens te mogen munten, hadden ...'. De kerkmeesters van de Buurkerck hadden met toestemming van de raad de beschikking over de stedelijke muntstempels. Deze terloops gemaakte opmerking bevestigt het vermoeden dat er tussen kerk en stad zekere banden bestonden met betrekking tot de muntslag en de opbrengsten daaruit. Soortgelijke vormen van samenwerking zijn bekend van andere steden, onder meer Arnhem en Nijmegen, waarbij soms de gehele sleischat aan de kerkmeesters wordt afgestaan.

Het is onwaarschijnlijk dat zowel Bonerts 'werkzaamheden' als het gebruik van stempels door de kerkmeesters, munten van de emissie 1523 betreffen; vrijwel zeker lijkt het dat het hier gaat om de duiten van 1509-1522.

Bij vergelijking van de duit 1509-22 met de duit 1523 ten aanzien van doorsnede en gewicht blijkt dat de onderhavige duiten nog een gering percentage aan zilver moeten bevatten.

Voor het eerst in de muntslag van de stad Utrecht is een afslag in een edeler metaal bekend; van het jaar 1509 bestaat een exemplaar in goud met oogje.

18 Duit 1509-1522

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend, het omschrift doorbrekend
AN(') - DN - I(') - 15 - 09

kz Engel met het stedelijk wapenschild voor zich
*CIVITAS*TRAJECT - ' (SIVITAS)(TRAIET)

1509, 1510, 1512, 1514-16, 1520-22

Interpunctie: kruisjes of sterretjes; andere groeperingen van de cijfers van het jaartal komen voor

Zilver; gemiddeld 0,91 gram
Van der Chijs 25,20 en 26,21-23

a Afslag in goud 2,92 gram (met oogje)
1509

Van der Chijs 25,19

Emissie 1511

Een eeuwenoude vete tussen Utrecht en het stadje IJsselstein leidde in 1510 tot nieuwe openlijke vijandelijkheden. Inwoners van Utrecht sloegen het beleg voor de stad, maar zij werden gedwongen op te geven. In januari 1511 trok de Bourgondisch gezinde heer Floris van IJsselstein over het ijs naar Utrecht op om met ladders de stad 's nachts te verrassen. Tussen beide partijen in bevond zich echter een legertje van de anti-Bourgondische hertog Karel van Gelre die de IJsselsteiners verdreef en zo de stad redde. Utrecht nam daarop Gelderse troepen in de stad, Karel werd als redder en beschermer van de stad beschouwd.

De instructie van 4 juni 1511 van hertog Karel van Gelre voor de Nijmeegse muntmeester Nicolaas Nyber bevat onder meer het volgende. Te Utrecht zullen door Nyber op naam en met wapen van de hertog zilveren en gouden munten geslagen worden op voet van die van bisschop Frederik van Baden, te weten twee soorten guldens, een enkele en een dubbele braspenning en stukken van vier en zes braspenningen.

Slechts een van beide guldens is bekend, zij het naar de afbeelding uit een beeldenaar van 1517; de andere gulden is niet teruggevonden. Eveneens onbekend zijn de enkele en de zesvoudige braspenning; de dubbele braspenning is uiterst zeldzaam, tot nu toe is slechts één exemplaar tevoorschijn gekomen.

Het theoretisch berekende gewicht van 4,71 gram voor de viervoudige braspenning stemt overeen met de gewichten van de van deze munt teruggevonden exemplaren: 4,02 tot 4,67 gram. De naam van het kleinere stuk kan op grond van het gewicht alleen niet met zekerheid worden bepaald. Volgens de instructie zou de enkele braspenning 3,02 gram en de dubbele 3,14 gram moeten wegen; het enige thans bekende exemplaar weegt 2,915 gram. Slechts een onderzoek naar het gehalte zou zekerheid ten aanzien van de naam kunnen verschaffen. Uitsluitend op grond van het formaat wordt dit stuk hier voorlopig een dubbele braspenning genoemd.

Dat de verantwoording voor de uitgifte van deze serie gouden en zilveren munten zowel door de hertog als de stad Utrecht gedragen werd, blijkt voldoende uit de omschriften. Ten overvloed tonen de stukken van vier en twee braspenningen nog een afbeelding van de rijdende Sint Maarten.

19 Gulden 1511

vz Sint Maarten op een zetel, onderaan in het omschrift het wapenschild van Gelre

SANCT.MAR - TIN.PATRO

kz Gebloemd en versierd kruis, in elk der hoeken een wapenschildje met een klimmende leeuw

+KAROLVS.DVX.GELRIE.IVL.CO'Z

Goud; gehalte 0,654; 3,18 gram

Van der Chijs Gelderland 15,8 en Utrecht 31 laatste rij

20 Viervoudige braspenning 1511

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend, onderaan in het omschrift het wapenschild van Gelre

+KAROL★DVX★G - ELR★IVL★Z★CO★Z★

kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, in het hart een Gelders kruisje

MONE' - CIVIT - AT'xTR - AIECT'

Interpunctie vz: apostrof, al dan niet, en wisselend van plaats aangebracht

Zilver; gehalte 0,667; 4,71 gram

Van Mieris¹ blz. 438; Van der Chijs Gelderland 17,31 en Utrecht 25,16

21 Dubbele braspenning 1511

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend

SANCTVS★MARTINVS★PATRONVS

kz Wapenschild van Gelre op een gevoet kruis, het omschrift doorbrekend

KAROL - DVX★GE - LRE★IV - L★Z★CO'Z

Zilver; gehalte 0,50; 3,14 gram

Van der Chijs Gelderland 29,12 en Utrecht 25,17

Duit 1523

Adriaen Pietersz. van Delft zou volgens een besluit van 13 februari 1523 stempels vervaardigen en op proef een half pond duitkens munten. Deze raadsbeslissing is kennelijk genomen naar aanleiding van de weerstand onder de burgers van de stad om de duiten 1509-1522 aan te nemen. Op 23 februari volgt een instructie voor de goudsmiden Adriaen Pietersz. van Delft en Arent Wernersz. om nieuwe, voor het eerst zuiver koperen, duiten te slaan.

Op 13 augustus gebiedt de raad het munten van de duiten te staken; twee weken later leveren de muntmeesters de stempels in.
De beeldenaar van voor- en keerzijde van deze munt is, behoudens het wapen, gelijk aan die van de twee jaar later geslagen duiten van bisschop Hendrik van Beieren.

22 Duit 1523

- vz Stedelijk wapenschild
+CIVITAS_oTRAIECTEN (TRAIETTEN)
kz Gevoet en versierd kruis het omschrift doorbrekend
ANN - O_oDO - MIN - IoI523 I
ANN - O_oD - OMI - NI523 II

1523

Koper; gemiddeld 1,29 gram
Van der Chijs 26,24

Emissie 1527

In het raads dagelijks boek wordt op 23 mei 1527 Joost van Eyck opdracht gegeven 'tweeduytgens, witgens ende mutertgens' met een laag zilveragehalte aan te munten. De muntplaten zouden te Nijmegen 'gegoten, gearbeyt, geslecht en wit gemaict' worden. Uit een later in dat jaar opgestelde koersbepaling blijkt dat er in elk geval muters en witten geslagen zijn; voorts dat de witten als het dubbele en de muters als het viervoudige van de genoemde dubbele duitkens gerekend worden. Hoewel uit een aantekening, eveneens uit 1527, blijkt dat mogelijk vier denominaties aangemaakt zijn — Joost van Eyck levert stempels in van muters, witten, halve witten en duitkens —, zijn tot op heden alleen de twee eerstgenoemde soorten aangetroffen. Dit laatste stemt overeen met hetgeen in de hiervoor genoemde koersbepaling genoemd wordt.

Van der Chijs vermeldt onder nr 31,3 een stuk dat naar beeldenaar geheel aansluit bij de muters van 1527, het formaat is gelijk aan dat van de wit 1527. De thans niet in natura bekende munt is volgens Van der Chijs gedateerd 1510; vermoedelijk is dit verkeerd gelezen — het stuk verkeert in gesleten toestand —, dan wel foutief gesneden. Mede naar aanleiding van de in de uitgifte 1527 regelmatig terugkerende stempelfouten MONE NOVA die ook op het stuk van 1510 voorkomen, wordt de munt voorlopig als wit emissie 1527 ingedeeld.

Over de munt die Van der Chijs onder nr 25,18 afbeeldt, meldt de auteur dat dit de enige biljoenen munt van 1527 zou zijn. Volgens de instructie bevatten echter alle munten van dat jaar een weinig zilver. Van der Chijs' nr 25,18 behoort dan ook tot de groep witten van plaat 26 de nummers 27-29.

De catalogusnummers 26 en 27 wijken niet alleen naar uiterlijk van de overige munten af. Beide stukken dragen als omschrift op de voorzijde CIVITAS TRAIECTEN in plaats van MONE NOVA TRAIECT. Zonderling is het verkeerd gedeelde stadswapen van nr 27, een muntje dat overigens minder dan de helft van het gemiddelde van de andere duiten weegt.

Het uiterlijk van de uitgifte 1527 valt op door uitbundige versieringen, toegepast op voor- en keerzijde, resulterend in een groot aantal duidelijke varianten.

Muter 1527

- A vz Stedelijk wapenschild in zes halve boogjes, buiten elk boogje een ster
+OMONE_oNOVA_oTRAIECT_o (MONE) (NOVA)
kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een half boogje waarbinnen een ster, in het hart een x of een +
AoM - CCC_x - CCX - XVII

1527

Interpunctie: punt, kruisje(s), apostrof, al dan niet, en wisselend van plaats, aangebracht

Zilver; gemiddeld 2,50 gram

- B vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster
kz Als A

1527

Interpunctie: als A

Zilver; gemiddeld 2,50 gram

- C vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster

kz Als A, echter binnen en buiten elk boogje een ster
1527

Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 2,50 gram
Van der Chijs 26,25

- D vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster

kz Als A, echter binnen en buiten elk boogje twee sterren, in het hart een ster of een rozet

1527

Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 2,50 gram

- E vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster

kz Als A, echter binnen elk boogje een kruisje, in het hart een + of x
1527

Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 2,50 gram
Van der Chijs 26,26

24 Wit 1527?

- vz Stedelijk wapenschild in vijf halve boogjes, onder het schild twee kruisjes, boven het schild een cirkeltje

+ΜΟΙΕ^οΝΟΒΑ⁺οΤΡΑΙΕCΤ

- kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een half boogje waarbinnen een kruisje

1527?

Zilver; gewicht onbekend
Van der Chijs 31,3

25 Wit 1527

- A vz Uitgesneden stedelijk wapenschild omgeven door zes cirkeltjes +ΜΟΙΕ^οΝΟΒΑ^οΤΡΑΙΕCΤ^ο (NOVA)

kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, de hoeken van het kruis blank, in het hart een ster
Α^οΜ - CCC - CCX - XVII

1527

Interpunctie: punt en/of apostrof, al dan niet, en wisselend van plaats, aangebracht
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 26,27

- B vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een ster
1527

Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 26,28

- C vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een lelie
1527

Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 25,18

- D vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een lelie, in het hart een x

1527

Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram

- E vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een lelie, in het hart vijf kruisjes

1527

Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 26,29

26 Wit 1527

- vz Uitgesneden stedelijk wapenschild
+CIVITASoTRAIECTEN
- kz Aan de voeten gespleten kruis het omschrift doorbrekend, in het hart
een +
A^oM - CCC - CCoX - XVII
- 1527
- Zilver; gemiddeld 1,25 gram

27 Wit (halve wit?) 1527

- vz Uitgesneden stedelijk wapenschild, links- in plaats van rechtsgeschuind
+SIVITASoTRAIECTE'
- kz Gebloemd kruis het omschrift doorbrekend, in de hoeken van het kruis
een ster, versierd open hart
A^oM - CCC - CCX - XVII
- 1527
- Zilver; 0,42 gram

Utrechts duitken 1538

Na 1528, het jaar van de gedwongen overdracht van het bisdom Utrecht aan Karel V, is er, althans op naam van Karel als heer van Utrecht, niet gemunt. Uit rekeningen van de stad blijkt dat er in deze periode wel stedelijke Utrechtse munten geslagen zijn.

In een ordonnantie van 14 november 1532 beveelt de keizer dat men witte in plaats van zwarte penningen zal uitgeven en ontvangen, geheten Utrechtse duitkens van onze slag ten prijze van een Vlaamse milt per stuk, te weten 48 duitkens voor een stuiver. En op het jaar 1538 wordt in de stadsrekeningen medegedeeld dat Cornelis Aertsz. naar de muntmeester van Antwerpen is geweest om bij hem de doytgens af te halen, die hem van stadswege bevolen waren te doen munten.

Het Centraal Museum bezit een sterk gesleten koperen muntje van 0,27 gram dat op de voorzijde het stadswapen en op de keerzijde op een kruis het wapen van het Sticht toont. Alleen het omschrift van de voorzijde is leesbaar: sivitas traie. . . . Dit muntje is, naar het type te oordelen, geslagen in de eerste helft van de zestiende eeuw.

De Vlaamse milt waarvan in 1532 sprake is, weegt, theoretisch berekend, ongeveer 0,40 tot 0,45 gram, een uitkomst die overeen kan stemmen met het door slijtage gedaalde gewicht van de in het Centraal Museum bewaarde munt. Uit een rekening van de Antwerpse muntmeester van 1537/39 kan vervolgens worden opgemaakt dat aldaar inderdaad mijten van Utrecht zijn geslagen. Het ligt dan voor de hand om het bewuste koperen muntje voorlopig en onder groot voorbehoud toe te schrijven aan een vervaardiging te Antwerpen in 1538.

Ook in 1542 moeten, nu te Dordrecht, voor rekening van de stad Utrecht munten geslagen zijn. In dat jaar keert de stedelijke kameraar aan de muntmeester van Dordrecht een bepaald bedrag uit voor het koper dat hij in opdracht van de stadsregering zal vermunten. Helaas zijn de rekeningen van de Dordtse munt verloren gegaan.

28 Utrechts duitken 1538?

- vz Stedelijk wapenschild
+SIVITAS.TRAIE. . .
- kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, op het hart van het kruis het
wapenschild van het Sticht
- . . .
- Zilver? 0,27 gram

Emissie 1578-1580

Omdat de stad in 1577 meende dat er een tekort aan klein geld ontstond, liet de raad in november van dat jaar bij Hendrick Joostensz. van Domselaer, sinds april 1573 als muntmeester verbonden aan de koninklijke munt te Utrecht, informeren op welke voorwaarden hij bereid was pasmunt voor rekening van de stad te slaan. In december werd de advocaat der Staten, Floris Thin, naar Brussel gezonden om de vereiste toestemming te verzorgen. Op 18 januari 1578 wordt de muntmeester gemachtigd ten behoeve van de stad Utrecht in de koninklijke munt stuivers, halve stuivers, oorden en duiten te slaan; penningen worden niet genoemd.

Vervolgens wordt een ordonnantie van 29 januari gepubliceerd waarin met de muntmeester is overeengekomen dat hij voor de stadsregering hele en halve zilveren stuivers en bovendien oorden, duiten en penningen van koper zal munten. Het zwaarder wegende motief van de stad om tot uitgifte van deze munten over te gaan, te weten een extra winst boven de normale sleischat, wordt in dit besluit slechts verraden door het woord 'reserve'. Tot stempelsnijder wordt op 14 februari de goudsmit Nicolaas Petersz. de Vogelaer benoemd.

Eind 1578 tracht de stad ook het recht aan zich te trekken om groot geld te slaan. Op 1 december is in het Dagelijks boek der stad Utrecht opgetekend dat de raad besloten heeft — ongetwijfeld andermaal met het oogmerk van een zekere 'reserve' — daalders te munten op voet van de sinds 1575 tegen een geforceerd hoge koers uitgebrachte Hollandse daalder. Men verwacht al moeilijkheden, want eraan toegevoegd wordt dat als de muntmeester de opdracht zal weigeren de raad met een ander tot een overeenkomst zal proberen te komen. Op 8 december worden op proef ongeveer vijftig daalders geslagen. Bij deze 50 stuks bleef het echter; protesten van onder meer de Staten van Utrecht maakten hieraan een einde. Vaak wordt vermeld dat de stempels van deze daalder verbroken zouden zijn, een bericht ontleend aan Van Loon. Een keerzijdestempel wordt evenwel in het Centraal Museum bewaard.

Het merendeel van de stedelijke daalders heeft, gezien de slijtage aan de nog bestaande stukken, tussen andere daalders gecirculeerd en is niet zorgvuldig als proefslag bewaard. Ook in enkele beeldenaars wordt hij afgebeeld.

Misschien afgekeurd en niet in omloop gekomen is een partij stuivers 1579 waarvan het omschrift van de keerzijde ten opzichte van het wapentje een kwart slag naar rechts is gedraaid; het gebruikte stempel van deze stuiver is bewaard gebleven. Van de stuiver 1580 bestaat een gebruikt keerzijdestempel. Dit jaartal is evenwel nog niet op een munt aangetroffen. Halve stuivers zijn niet teruggevonden. Er is een stempel gesneden voor de keerzijde van de duit 1579; evenals bij de oord zijn de cijfers van het jaartal bij de hoeken van het wapenschild geplaatst (afb.). Dit stempel is niet benut. Voor de penning zijn inderdaad stempels vervaardigd; deze bevinden zich, evenals de hiervoor genoemde stempels, thans in het Centraal Museum, zij zijn echter niet gebruikt (vz gekroonde P en 15 - 78, kz stadswapen op gebloemd kruis; afb.).

Het type van de stuiver is geheel gelijk aan dat van de statenstuiver; het gewicht is wat hoger, het gehalte echter lager. De stedelijke oord wijkt naar beeldenaar en vooral naar gewicht (bijna 40% lichter) sterk af van de statenoord. Hiermee samenhangend is ook het gewicht van de duit, die wel naar voorbeeld van de statenduit is geslagen, te laag.

De nieuwe oorden van 1579 (nr 31C) blijken onder de inwoners van Utrecht verwarring te hebben gezaaid. De stad laat daarom in een publicatie van 16 september 1579 weten dat de nieuwe oorden waarvan het stadswapen 'met wat lofwerk gesiert is' van stadswege worden vervaardigd en geen vervalsingen zijn.

29 Daalder 1578

vz Gekroond stedelijk wapenschild gehouden door twee klimmende leeuwen, in de afsnede het jaartal .1.5.7.8.

++MONE+NOVA+CIVITA+TRAIECT+

kz Klimmende leeuw, het kruis van het Sticht op de schoft

++CONCORDIA+RES+PARVE+CRESCVNT+

1578

Zilver; gemiddeld 26,75 gram

Van Loon I blz. 264; Verkade 106,3; Delmonte 664

a Proef in lood

1578

Hoitsema en Feith afb. 24

b Afslag op dubbel gewicht 54,63 gram

1578

Delmonte 664a

30 Stuiver 1578-1580

vz Gekroond wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië, ter weerszijden van het schild I - S

.PHS.D:G.HISPANIA(E).REX.

kz Gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend, op het hart van het kruis het stedelijk wapenschild

15:78.MO(NE).- .NOV(A).- .CIV(ITA).- .TRA(II).

1578-80

Interpunctie: punten, kruisjes, .', combinaties, ook tussen cijfers jaartal

Zilver; gehalte 0,25; 2,33 gram

Verkade 114,1; Van Gelder en Hoc 278; Van der Wiel 1

- a Omschrift van de keerzijde is ten opzichte van het wapenschild een kwart slag naar rechts gedraaid
1579

31 Oord 1578-1579

- A vz Gekroond wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië
.PHS.D:G.HISPANI(AE).REX.
kz Stedelijk wapenschild, voorzien van fijne streepjes, op een gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend
.MON. - .NOV. - .CIV. - .TRA.
z.j. (1578)
Koper; 4,62 gram
Van Gelder en Hoc 279a; Van der Wiel 8
- B vz Als A
kz Als A, echter bij elke hoek van het wapenschild een cijfer van het jaartal
.MO(NE). - .NO(V). - .CIV(I). - .TRA. (MONF)
1578, 1579
Interpunctie: 1578 punten; 1579 punten, kruisjes
Koper; 4,62 gram
Verkade 115,5-6; Van Gelder en Hoc 279b; Van der Wiel 9
- C vz Als A
kz Als A, echter het wapenschild is gedamasceerd, bij elke hoek van het schild een cijfer van het jaartal
.MON. - .NOV(A). - .CIV(I). - .TRA.
1579
Interpunctie: kruisjes, punten
Koper; 4,62 gram
Verkade 116,1; Van Gelder en Hoc 279c; Van der Wiel 10

32 Duit 1578

- vz Vuurstaal op twee gekruiste knoestige stokken, in het veld vonken
1.5+78.PHS.D:G.HISPANI(AE).REX.
kz Stedelijk wapenschild op een gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend
.MO(N). - .NOV. - .CIV(I). - .TRA.
1578
Interpunctie: kruisjes, punten
Koper; 2,31 gram
Verkade 115,4; Van Gelder en Hoc 280; Van der Wiel 11

Emissie 1582-1600

Veelvuldig in omloop aangetroffen stedelijke stuivers 1578-79 met nagebootste klop en het circuleren van elders aangemaakte minderwaardige sterk op die van Utrecht gelijkende stuivers deed de stedelijke overheid besluiten een ander type te laten slaan. Mede oorzaak voor een nieuwe stuiver zal de afzwering van Filips in 1581 geweest zijn. Opmerkelijk is het gemiddelde gewicht van de in collecties bewaarde exemplaren van 1592-1600; dit is bijna 25% lager dan het gewicht van de stuivers van 1582.

Een stuiver met het jaartal 1583 komt niet voor. Exemplaren van dit jaar in verzamelingen aangetroffen, blijken bij nadere beschouwing en na vergelijking met de vijftien stuks 1582 uit de muntvondst Groenekan 1967 allen stuivers van 1582 te zijn. Van de stuiver 1600 komt de begrijpelijke stempelfout jaartal '1500' voor. Halve en kwart stuivers zijn alleen bekend van het jaartal 1582.

Ook de provinciale Utrechtse munt heeft stuivers geslagen. Op grond van de resoluties van 1614 en 1738 zijn deze in 1614, 1615 en 1617 (leeuw met pijlbundel) en in 1738-39, 1760 en 1765 (bezemstuiver) vervaardigd (afb.).

Muntmeester van deze uitgifte is Hendrick Hendricksz. van Domselaer, de stempels zijn van de hand van Nicolaas Petersz. de Vogelaer.

33 Stuiver 1582-1600

- vz Stedelijk wapenschild door een accolade gedekt, ter weerszijden I - S
15+82.MONE.NOVA.CIVI.TRA(I). (15x82)
kz Gebloemd en versierd kruis, in elk der hoeken een stip, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS. (FORITIVDO, alleen in 1582)
1582, 1592, 1597, 1599, 1600
Zilver; gemiddeld 1,73 gram
Verkade 114,2 en 114,4; Van der Wiel 2

- a Stempelfout jaartal 1500
1500 (1600)

34 Halve stuiver 1582

- vz Stedelijk wapenschild, ter weerszijden I - d, boven het schild het jaartal
+.MONETA.NOVA.CIVI.TRAI.
kz Gebloemd kruis, in elk der hoeken een stip, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1582

Zilver; gemiddeld 1 gram
Verkade 114,3; Van der Wiel 5

35 Kwart stuiver 1582

- vz Stedelijk wapenschild met kruisjes versierd
+MONE.NOVA.CIVI.TRAIEC
kz Kruis, in de hoeken de cijfers van het jaartal, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1582

Zilver; gemiddeld 0,52 gram
Van der Wiel 7

Duit 1617-1637

De oorzaak voor de uitgifte van de duiten 1617-37 moet waarschijnlijk gezocht worden in de toevloed van te licht en vreemd kopergeld naar de stad. Keer op keer waarschuwt de overheid hiertegen en stelt zij nieuwe koersen vast: 1614 publicatie tegen de Thornse en andere vreemde duiten; 1619 plakkaat tegen het uitgeven van andere duiten, dan die hier, of in Holland geslagen zijn en eveneens in 1619 een plakkaat waarbij de verboden duiten op een penning gereduceerd worden.

Hoewel in de uitgifte van deze duiten duidelijke varianten, zowel in de tekening van het wapenschild als in de krans op de keerzijde, te onderscheiden zijn, is er wegens gebrek aan voldoende materiaal van de jaren 1617, 1619 en 1631, van afgezien nu al een indeling hiervoor te maken.

In de literatuur worden een afslag in koper op dubbel gewicht van 1637 en een afslag van 1625 in zilver vermeld, doch het bestaan hiervan is niet bevestigd.

Tot 1628 is Floris van Domselaer, een broer van Hendrick, muntmeester. Johan van Vianen volgt hem op. Onder Nicolaas van Daalen wordt de duit van 1637 geslagen. De stempelsnijders zijn Nicolaas Petersz. de Vogelaer (1617, 1619), Arent van Nijvelt (1625, 1631, misschien ook al die van 1619 als hulpgraveur) en Frederick Cornelisz. van Vloock (1634, 1637).

36 Duit 1617-1637

- vz Gedemasceerd stedelijk wapenschild, rondom versierd
kz Binnen een lauwerkrans in vier regels
TRA//IEC//TVM//1617 (IVM)

1617, 1619, 1625, 1631, 1634, 1637

Interpunctie: jaartal al dan niet tussen punten
Koper; gemiddeld 1,85 gram
Verkade 116,2; Van der Wiel 12

Emissie 1627

Hoewel naar beeldenaar niet sterk verschillend van de stuiver 1582-1600 wordt de emissie 1627 gewoonlijk als een nieuwe uitgifte beschouwd: doorsnede, gewicht en gehalte zijn lager; het kruis verschilt van dat van de vorige stuivers.

Halve stuivers van dit jaar zijn in gering aantal geslagen. Een kwart stuiver 1627 schijnt echter niet te bestaan; de munt door Verkade afgebeeld op plaat 226 is een halve stuiver.

De uitgifte van 1627 vond plaats onder muntmeester Floris van Domselaer. De stempels zijn van Arent van Nijvelt.

37 Stuiver 1627

vz Stedelijk wapenschild gedekt door een accolade, ter weerszijden I - S
16x27.MONE.NOVA.CIVI.TRA.

kz Gebloemd en versierd kruis, in de hoeken een stip, mt. stadswapen
FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1627

Zilver; gemiddeld 1,55 gram

Van der Wiel 3

38 Halve stuiver 1627

vz Stedelijk wapenschild gedekt door een accolade, ter weerszijden een
stip

16x27.MONE.NOVA.CIV(I).TR(A).

kz Versierd kruis, in de hoeken een stip, mt. stadswapen
FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1627

Zilver; gemiddeld 0,73 gram

Verkade 226,3; Van der Wiel 6

Duit 1657-1691

1657 is een merkwaardig jaar in de muntslag van de stad Utrecht. Er bestaan maar liefst vier verschillende uitvoeringen van de duit van dat jaar. De duiten met UTRECHT op de keerzijde komen met een gedamasceerd of met een gepointilleerd wapenschild voor; die met CIV TRAIECT op de achterzijde kunnen met een gepointilleerd of een horizontaal gearceerd schild aangetroffen worden.

In 1681 wordt aan de reeks nog de verticaal gearceerde uitvoering toegevoegd.

Twee van de vier 1657 typen zijn niet in koper geslagen (catalogusnummer 5 39B en 39C); hiervan is alleen een medailleslag in zilver en goud bekend.

De reden van aanmaak van een nieuwe emissie duiten is, evenals in 1617, te vinden in de circulatie van veel minderwaardig kopergeld; bekend zijn de talrijke Reckheimse nabootsingen van de duit 1617-37 (afb.). In een publicatie van 30 november 1657 staat 'dat deese Stad, ende goede gemeente, langs soo meer belast word, niet alleen met duyten, op vreemde munten geslagen, maar ook met byslagen van deser Stads, ende anderen voor dezen gepermitteerde munten, seer licht ende van quaden stoffe'.

De raad besloot op 27 juli 1657 duiten van een nieuw type te doen munten van zodanig gewicht dat naslag niet gevreesd behoefde te worden.

Hoewel de munten volgens voorschrift 2,06 gram (120 per mark) dienen te wegen, blijkt het gemiddelde gewicht hoger te zijn: nr 39A 2,40 gram, nr 40A 2,57 gram en nr 40B 2,40 gram. Pas de duiten 1681-89 voldoen met hun gemiddelde van 2,01 gram aan de voorschriften. Wellicht zijn de duiten van de nummers 39A en 40A, evenals 39B en C, te beschouwen als proefmunten. De willekeurige stempelstanden van 39A en 40A pleiten echter tegen deze opvatting.

Niet altijd werden duiten geslagen op grond van behoefte in het geldverkeer of om slecht kopergeld te weren. Ook in slappe tijden wilde men het munthuis aan de gang houden. In dit licht moet een brief van muntmeester Johan van Romond beschouwd worden waarin hij de vroedschap toestemming vraagt in de wintertijd duiten te mogen munten om de gezellen aan het werk te houden.

Behalve Johan van Romond van 1679-1710, waren Johannes Gerobulus (1643-1662), Johan van Rijneveldt (1662-74) en Adriaen van der Heyde (1674-77) muntmeesters voor deze uitgifte. De graveurs waren Roelof van Cuylenburgh tot 1673, daarna zijn zoon Pieter.

39 Duit 1657-1659

A vz Gekroond en gedamasceerd stedelijk wapenschild gehouden
door twee leeuwen, onder het schild
CIV.TRA

kz Binnen een versierde vierpas in drie regels
U// TRECHT// 1657

1657

Koper; 2,06 gram

Verkade 116,3; Van der Wiel 13

B vz Als A, echter het wapenschild gepointilleerd
kz Als A

1657

Zilver (waarschijnlijk niet in koper geslagen); gemiddeld 3,78 gram

Ba Afslag in zilver op dubbel gewicht 7,54 gram
1657

Bb Afslag in goud 3,80 gram
1659
Delmonte 991

C vz Als A, echter het wapenschild horizontaal gearceerd
kz Als A
1659/57
Zilver (waarschijnlijk niet in koper geslagen); 3,29 gram

40 Duit 1657-1691

A vz Gekroond en gepointilleerd stedelijk wapenschild gehouden
door twee leeuwen, onder het schild
UTRECHT
kz Binnen een versierde vierpas in drie regels
CIV.// TRAIECT.// 1657
1657, 1659
Koper; 2,06 gram

Aa Afslag in koper op dubbel gewicht gemiddeld 4,51 gram
1657

Ab Afslag in zilver 3,35 gram
1657

Ac Afslag in zilver op anderhalfvoudig gewicht 5,67 gram
1657

B vz Als A, echter het wapenschild horizontaal gearceerd
kz Als A
1657, 1659, 1661, 1663-68, 1670, 1671, 1676, 1677, 1681, 1683-85
Koper; 2,06 gram
Verkade 116,4; Van der Wiel 14

Ba Afslag in koper op breed muntplaatje Ø 25 mm
1681

Bb Afslag in zilver gemiddeld 3,27 gram
1659, 1663, 1671, 1676

Bc Afslag in zilver op anderhalfvoudig gewicht gemiddeld 4,80 g
1681

Bd Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1659, 1678, 1680
Delmonte 992

C vz Als A, echter het wapenschild verticaal gearceerd
kz Als A
1681, 1683, 1684, 1686, 1687, 1689
Koper; 2,06 gram
Van der Wiel 15

Ca Afslag in zilver gemiddeld 2,15 gram
1687, 1690, 1691

Cb Afslag in zilver op dubbel gewicht gemiddeld 4,62 gram
1687/86, 1687, 1691

Cc Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1687, 1689, 1690
Delmonte 992

Cd Hybride in koper vz x vz
40Bx40C, 40Cx40C

Ce Hybride in koper kz x kz
1681x1681, 1684x1661, 1687x1687, 1689x1689

Cf Hybride in koper 1681 x duit Zeeland 1681
1681

Stuiver 1665-1666

Op 24 juli 1665 ontving muntmeester Johan van Rijnveldt toestemming van de raad om voor f. 3.000,— nieuwe stuivers op de voet van 1619 te munten, dat wil zeggen volgens de algemene regeling voor klein zilvergeld van augustus 1614, gewijzigd in 1619. Inmiddels was de zilverprijs zozeer gestegen dat gezocht werd naar mogelijkheden de kosten laag te houden. Onder andere door vermindering van het gehalte aan zilver en door verlaging van het gewicht kon het beoogde doel bereikt worden.

De beeldenaars die voor de stuivers 1665-66 gebruikt werden, zijn, weliswaar met geringe modernisering, nog steeds die van het type van 1582.

Roelof van Cuylenburgh graveerde de stempels voor deze uitgifte.

41 Stuiver 1665-1666

vz Gekroond stedelijk wapenschild, ter weerszijden I - S

.J665. - MO.NO.URB.ULTRAJEC

kz Gebloemd en versierd kruis, in de hoeken een stip, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1665, 1666

Zilver; gemiddeld 1,21 gram

Verkade 114,7; Van der Wiel 4

Duit 1710-1724

In weerwil van de talrijke plakaten met zware boetebepalingen omtrent het ontvangen en uitgeven van verboden kopergeld is de toestand sinds de invoering van de duiten van 1657 en volgende jaren niet verbeterd. Ook de stempeling in 1702 van goede duiten leverde niet het gewenste resultaat op.

De raad besloot duiten te laten munten van een nieuw type gelijk in gewicht aan die van Holland. Bij plakkaat van 11 maart 1711 werden alle oude Utrechtse duiten voor biljoen verklaard, dat wil zeggen buiten omloop gesteld. Wel kregen de inwoners nog gelegenheid gedurende drie dagen hun oude geld in te wisselen, zij het met de waarschuwing dat als zich onder het aangeboden geld al eerder gereduceerde of voor biljoen verklaarde munten zouden bevinden, de gehele partij in beslag genomen zou worden.

Na de tweetalige duiten van 1657-1691 is op de uitgiften sinds 1710 de naam van de stad alleen in het Nederlands vermeld, dit in tegenstelling tot de duiten afkomstig uit munthuizen elders waar het Latijn gebruikelijk bleef.

In hetzelfde jaar dat voor het eerst de nieuwe duit geslagen werd, was ook een nieuwe muntmeester benoemd: Sibertus van Romond, werkzaam tot 1732. De graveurs waren Pieter van Cuylenburgh, overleden 2 augustus 1719, en zijn zoon Roelof van Cuylenburgh, van 1720 tot 1738.

42 Duit 1710-1724

vz Gekroond stedelijk wapenschild

kz Opschrift in drie regels

STAD/ UTRECHT/1710

1710, 1711, 1722-24

Koper; 3,84 gram

Verkade 116,5; Van der Wiel 16

a Afslag in koper op anderhalfvoudig gewicht 5,11 gram
1710

b Afslag in zilver gemiddeld 3,10 gram
1711, 1722, 1723

c Afslag in zilver op anderhalfvoudig gewicht gemiddeld 4,99 gram
1711

d Afslag in zilver op breed muntplaatje Ø 26 mm, gemiddeld 4,72 gram
1710

e Hybride in koper vz x vz

f Hybride in koper kz x kz
1722x1722, 1723x1722, 1723x1723, 1724x1722, 1724x1723

Duit 1739-1794

Het euvel van minderwaardig kopergeld bleef, ondanks de invoering van de zware duiten van 1710, de overheid zorgen baren. In 1739 werd wederom besloten tot wijziging van type over te gaan. Veel heeft dit niet geholpen, de klachten bleven voortduren en in 1769 tenslotte voelden de Staten van Utrecht zich genoodzaakt alle niet te Utrecht geslagen duiten binnen stad, steden en op het platteland geheel te verbieden.

De duit van 1739 handhaafde zich met kleine wijzigingen in de beeldenaar tot 1794. De kleine veranderingen aan schild, afsnede, kroon en jaartal hangen voor een deel samen met de indiensttreding van nieuwe stempelsnijders.

Cornelis van Swinderen sneed het eerste type; hij was aangesteld in 1738 en hij overleed op 31 januari 1757. Zijn opvolger werd Johann Christiaan Marmé, die in 1758 de Romeinse I door een Arabische 1 vervangt en in 1759 het wapenschild van een fijnere arcering en de afsnede van een gewijzigde versiering voorziet. In de jaren 1759 en 1760 experimenteert hij met de haarband van de kroon, en eveneens in 1760 voert hij een dikkere afsnede in. Zijn zoon Johann Wilhelmus (werkzaam van 1763-1795) wijzigt in 1779 tenslotte de afsnede weer.

Van 1739-1794 werkten voor de stad Utrecht de volgende muntmeesters: Johan Ernst Novisadi (tot 1761), J.E. Novisadi tezamen met zijn zoon Johan Christoffel (1762-66), J.C. Novisadi alleen (1766-71), Johan George Holtzhey (1771-76), Carel Frederick Wesselman (1777-82) en Johan Sebastiaan van Naamen (vanaf 1782).

43 Duit 1739-1794

- A vz Gekroond stedelijk wapenschild grof gearceerd, gehouden door twee leeuwen, onder de afsnede bestaande uit een dunne lijn een versierde accolade met een kleine schelp
kz Opschrift in drie regels, jaartal met Romeinse I
STAD// UTRECHT// 1739
1739, 1740, 1742-49, 1751-57
Koper; 3,84 gram
Verkade 116,6; Van der Wiel 17

- Aa Afslag in zilver gemiddeld 3,76 gram
1739-57
Ab Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1743-46, 1749-52, 1754, 1755
Delmonte 994
Ac Afslag in goud 5,25 gram (1½ dukaat)
1739-41
Delmonte 994
Ad Afslag in goud 7 gram (dubbele dukaat)
1739, 1741
Delmonte 993

- B vz Als A
kz Als A, echter jaartal met Arabische 1
1758
Koper; 3,84 gram
Van der Wiel 18

- Ba Afslag in zilver gemiddeld 3,76 gram
1758
Bb Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1758
Delmonte 994

- C vz Als A, echter wapenschild fijn gearceerd, accolade met een grote schelp
kz Als B
1759
Koper; 3,84 gram
Van der Wiel 18

- Ca Afslag in zilver
1759

D vz Als C, echter haarband van de kroon loopt achter door, afsnede bestaat uit een dubbele lijn

kz Als B

1759, 1760

Koper; 3,84 gram

Da Afslag in zilver 3,57 gram
1760

E vz Als C, echter afsnede bestaat uit een dikke lijn

kz Als B

1760-68

Koper; 3,84 gram

Van der Wiel 18

Ea Afslag in zilver gemiddeld 3,33 gram
1760-73

Eb Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1760, 1763-68
Delmonte 994

Ec Hybride in koper vz x vz

F vz Als C, echter afsnede bestaat uit een dubbele lijn

kz Als B

1780, 1783-93

Koper; 3,84 gram

Van der Wiel 18

Fa Afslag in koper op breed en dik muntplaatje 10,7 gram Ø 31
1787

Fb Afslag in zilver gemiddeld 3,10 gram
1779-94

Fc Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1784, 1788, 1791-94
Delmonte 994

Fd Hybride in koper vz x vz

Tabel ter bepaling van de zeldzaamheid

R4	uiterst zeldzaam of uniek	1 - 2 exemplaren bekend
R3	zeer zeldzaam	3 - 5 exemplaren bekend
R2	zeldzaam	6 - 10 exemplaren bekend
R1	schaars	11 - 25 exemplaren bekend
R0	algemeen	26 of meer exemplaren bekend
-	nog niet voorgekomen	

cat.nr	jaar	R	cat.nr	jaar	R	cat.nr	jaar	R	cat.nr	jaar	R
1*		4	31B	1578*	1		1684*	2		1741*	1
2*		3		1579*	0		1686*	1		1742*	2
3A*		1	31C	1579*	1		1687*	0		1743*	2
3B*		2	32	1578*	1		1689*	0		1744*	2
4A		4	33	1582*	1	40Ca	1687	2		1745*	2
4B		4		1592*	2		1690	2		1746*	1
5		4		1597	2		1691	2		1747	2
6A*		2		1599*	3	40Cb	1687/86	4		1748*	3
6B		4		1600	2		1687*	2		1749	2
7		4	33a	1500*	4		1691*	2		1750	2
8*		2	34	1582*	3	40Cc	1687	3		1751*	1
9*		3	35	1582	2		1689	4		1752*	1
10*		2	36	1617*	2		1690	3		1753	3
11*		3		1619*	1	40Cd	BxC	3		1754	2
12*		2		1625*	0		CxC	3		1755*	2
13*		2		1631	3	40Ce	81x81*	3		1756	3
14A*		3		1634*	0		84x61	4		1757*	1
14B*		2		1637*	0		87x87	3	43Ab	1743	4
15*		3	37	1627*	1		89x89*	3		1744	4
16	1478*	1	38	1627*	2	40Cf	Zeeland*	4		1745	3
17	1483*	4	39A	1657*	0	41	1665*	0		1746	4
18	1509*	1	39B	1657*	2		1666	2		1749	4
	1510*	3	39Ba	1657	4	42	1710*	0		1750*	3
	1512	3	39Bb	1657	4		1711*	0		1751	3
	1514	4	39C	1659/57	4		1722*	0		1752	4
	1515*	4	40A	1657*	1		1723*	0		1754	4
	1516*	3		1659	4		1724*	1		1755	4
	1520*	4	40Aa	1657	3	42a	1710	4	43Ac	1739	4
	1521*	3	40Ab	1657*	4	42b	1711	3		1740	4
	1522	4	40Ac	1657	4		1722*	3		1741	4
18a	1509	4	40B	1657	3		1723	4	43Ad	1739*	2
19		-		1659*	3	42c	1711*	3		1741	4
20*		2		1661*	0	42d	1710*	3	43B	1758*	0
21		4		1663*	0	42e	vzxvz*	1	43Ba	1758	2
22I	1523*	1		1664*	0	42f	22x22*	2	43Bb	1758	3
22II	1523*	3		1665*	1		23x22*	2	43C	1759*	0
23A	1527*	3		1666*	0		23x23	3	43Ca	1759	4
23B	1527*	3		1667*	0		24x22	3	43D	1759	2
23C	1527	3		1668*	0		24x23*	2		1760*	3
23D	1527	4		1670*	0	43A	1739*	0	43Da	1760	3
23E	1527	4		1671*	0		1740*	0	43E	1760*	0
24		-		1676*	0		1742*	0		1761*	0
25A	1527	4		1677*	0		1743*	0		1762*	0
25B	1527*	3		1681*	0		1744*	0		1763*	0
25C	1527*	4		1683*	1		1745*	0		1764*	0
25D	1527*	3		1684*	1		1746*	0		1765*	0
25E	1527*	3		1685	4		1747*	0		1766*	0
26	1527*	3	40Ba	1681	4		1748*	0		1767*	0
27	1527	4	40Bb	1659*	2		1749*	0		1768*	0
28*		4		1663*	2		1751*	0	43Ea	1760*	1
29	1578*	3		1671*	3		1752*	0		1761*	2
29a	1578	-		1676	4		1753*	0		1762*	1
29b	1578	4	40Bc	1681*	2		1754*	0		1763*	1
30	1578*	1	40Bd	1659	4		1755*	0		1764*	2
	1579*	2		1678	4		1756*	0		1765	2
	1580	-		1680	4		1757*	0		1766*	3
30a	1579	-	40C	1681	3	43Aa	1739*	0		1767	3
31A*		2		1683	4		1740	2		1768	3

UTRECHT	cat.nr	jaar	R
		1769*	2
		1770	2
		1771*	2
		1772	4
		1773	2
	43Eb	1760	4
		1763	4
		1764	4
		1765	4
		1766	4
		1767	4
		1768	4
	43Ec	vzxvz	3
	43F	1780*	1
		1783*	0
		1784*	0
		1785*	0
		1786*	0
		1787*	0
		1788*	0
		1789*	0
		1790*	0
		1791*	0
		1792*	0
		1793*	2
	43Fa	1787	4
	43Fb	1779*	2
		1780*	1
		1781*	1
		1782	1
		1783	1
		1784	1
		1785*	1
		1786*	1
		1787*	1
		1788*	1
		1789*	1
		1790*	2
		1791*	1
		1792*	1
		1793*	1
		1794*	1
	43Fc	1784	4
		1788	4
		1791	4
		1792	4
		1793	4
		1794	4
	43Fd	vzxvz	3

* Van de met een asterisk gemerkte catalogusnummers en jaartallen bevinden zich exemplaren in de verzameling van het Centraal Museum. Deze zijn, naast Romeinse, Merovingische, Karolingische, bisschoppelijke, provinciale en V.O.C. munten, tentoongesteld in het muntenkabinet van het museum.
Het Centraal Museum stelt melding van onbekende en zeldzame varianten en jaartallen op prijs.

Geraadpleegde literatuur

- H.M.A.J. van Asch van Wyck, Over het oude muntregt der stad Utrecht, in: Tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht 3(1837) blz. 325-342, 360-383.
- Catalogus van het Historisch Museum der Stad, Utrecht Centraal Museum 1928. (Alle emissies).
- Charter 14 november 1532 van Karel V, Gemeentelijk Archief Utrecht. (Utrechts duitken 1538).
- P.O. van der Chijs, De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland, Haarlem 1852. (Emissie 1511; geciteerd als: Van der Chijs Gelderland).
- P.O. van der Chijs, De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, Haarlem 1859. (Bronnen 1385-1542; emissies 1375-1538; geciteerd als: Van der Chijs).
- Copieboek 1578, Stads Archief I, nr 1, Gemeentelijk Archief Utrecht. (Stempelsnijder 1578).
- A. Delmonte, De gouden Benelux, Amsterdam 1964. (Afslagen in goud; geciteerd als: Delmonte).
- A. Delmonte, De zilveren Benelux, Amsterdam 1967. (Daalder 1578; geciteerd als: Delmonte).
- J.J. Dodt van Flensburg, Over de bisschoppelijke munt, in: Tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht 9(1843) blz. 388-389. (Bron 1478 niet in Van der Chijs vermeld).
- J.J. Dodt van Flensburg, 's Raets munt-verordeningen uit 1481 en volgende jaren, in: Utrecht voorheen en thans; tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht serie 2, jg. 3(1846) blz. 112-119. (Niet in Van der Chijs opgenomen bronnen 1489-90).
- H. Enno van Gelder, Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694, Amsterdam 1949. (Duit 1657-91; stuiver 1665-66).
- H. Enno van Gelder, Drie onbekende middeleeuwse munten, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 1952 blz. 91-92. (Stuiver 1483).
- H. Enno van Gelder, Noord-Nederlands kleingeld omstreeks 1400 (muntvondsten Elst en Barneveld), in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 45(1958) blz. 83-109. (Armenpenningen type II-V).
- H. Enno van Gelder, Het oudste kopergeld in de Nederlanden, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 49(1962) blz. 20-40. (Emissie 1578-80).
- H. Enno van Gelder, De Utrechtse munten ten tijde van bisschop David van Bourgondië, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 58/59(1971/72) blz. 10-50. (Emissies 1460-83; geciteerd als JMP 1971/72).
- H. Enno van Gelder, (Muntvondst) Utrecht 1972, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 58/59(1971/72) blz. 174-182. (Stuiver 1483).
- H. Enno van Gelder, De Nederlandse munten, Utrecht/Antwerpen 1972. (Algemeen).
- H. Enno van Gelder, Klein geld, grof geld; munten van de Nederlandse steden, 's-Gravenhage 1974. (Algemeen).
- H. Enno van Gelder et M. Hoc, Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713, Amsterdam 1960. (Emissie 1578-80; geciteerd als: Van Gelder en Hoc).
- D. Groebe, Zedig onderzoek of de stad Utrecht, van alle oude en onbekende tijden af, het muntregt bezeten hebbe, in: Algemeene konst- en letterbode 1834, blz. 36-41, 83-87, 105-108.
- D. Groebe, Nog iets over het vermeende oude muntregt van de stad Utrecht, in: Tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht 4(1838), blz. 273-286, 309-323, 352-359.

- C. Hoitsema en F. Feith, *De Utrechtsche munt; uit haar verleden en heden*, Utrecht 1912. (Het munthuis; emissie 1578-80; geciteerd als: Hoitsema en Feith).
- H. Krusy, *Gegenstempel auf Münzen des Spätmittelalters*, Frankfurt/Main 1974. (Klop 1390-95).
- J.C.A. Loon (Coin Investment B.V.), *Veilingcatalogi Rijswijk/Amsterdam 1968-1977*.
- G. van Loon, *Beschrijving der Nederlandsche Historipenningen*, 's-Gravenhage 1723, dl I blz. 264. (Daalder 1578; geciteerd als Van Loon).
- M.G.A. de Man, *Geschiedenis van een klop op Utrechtsche stuivers*, in: *Tijdschrift voor munt- en penningkunde* 21(1913) blz. 111-124. (Klop 1579).
- F. van Mieris, *Histori der Nederlandsche vorsten*, 's-Gravenhage 1732, dl I blz. 438. (Viervoudige braspennig 1511; geciteerd als: Van Mieris).
- S. Muller Fz., *Beschrijving der Utrechtsche stadszegels*, Utrecht 1916. (Stedelijk wapenschild).
- J.B. Rietstap, *Handboek der wapenkunde*, 3de uitg. door C. Pama, Leiden 1943. (Stedelijk wapenschild).
- J. Schulman, *Veilingcatalogi en prijslijsten Amsterdam 1882-1977*.
- P. Verkade, *Muntboek*, Schiedam 1848. (Emissies vanaf 1578; geciteerd als: Verkade).
- W.J. de Voogt, *Notice sur une trouvaille de monnaies de la fin du quatorzième siècle*, in: *Revue de la numismatique belge* 5(1873) blz. 447-462. (Vondst Nijkerk 1873; emissies 1375-95; geciteerd als: RBN 1873).
- J. van de Water, *Groot plakkaatboek*, Utrecht 1729. (Bronnen tot 1728).
- A. de Witte, *Mites d'Utrecht frappées sous Charles Quint à Anvers, 1537-1539*, in: *Tijdschrift voor munt- en penningkunde* 2(1894) blz. 202-205. (Duitken 1538).
- H.J. van der Wiel, *Artikelenreeks over Utrechtse provinciale gouden en zilveren munten*, in: *Jaarboek voor munt- en penningkunde 1960-1969/70*. (Bron voor muntmeesters en stempelsnijders).
- H.J. van der Wiel, *De munten van de provincie Utrecht 1576-1795*, in: P.Ch. de Vries en H.J. van der Wiel, *Compendium van de munten der Zeven Verenigde Nederlanden van 1576 tot 1795*, Rotterdam/Gouda 1962. (Emissies vanaf 1578; geciteerd als: Van der Wiel).
- S.B.J. Zilverberg, *David van Bourgondië, bisschop van Terwaan en van Utrecht (±1427-1496)*, Groningen/Djakarta 1951, proefschrift. (Emissies 1460-83).

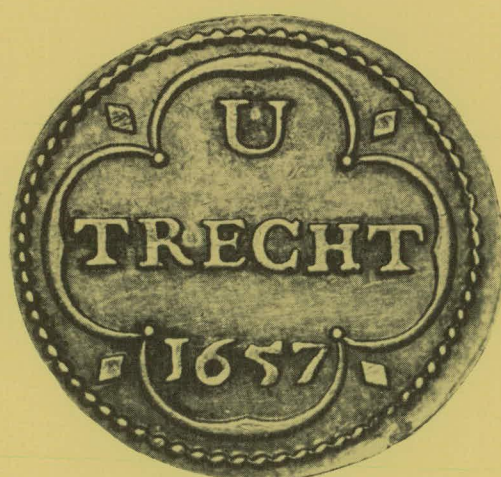
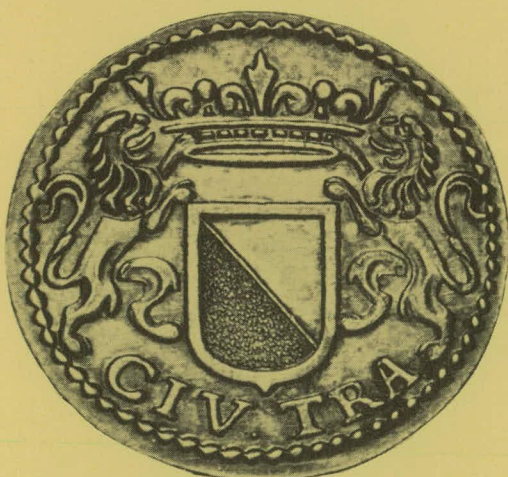
Aan de volgende personen en instellingen is het Centraal Museum dank verschuldigd voor hun medewerking aan deze uitgave:

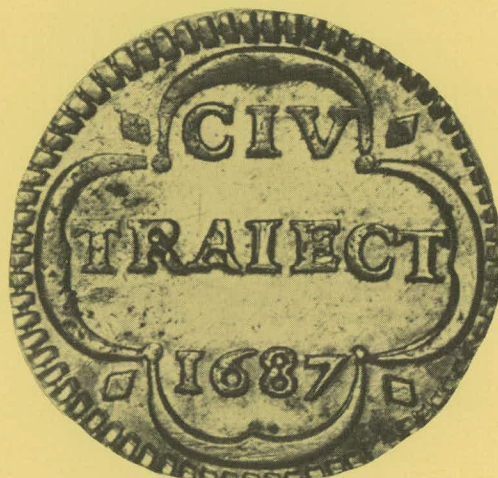
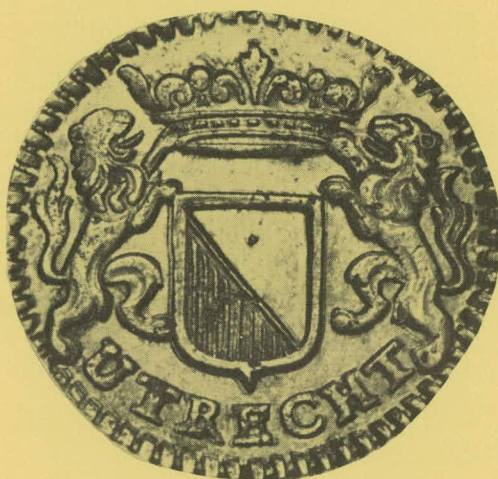
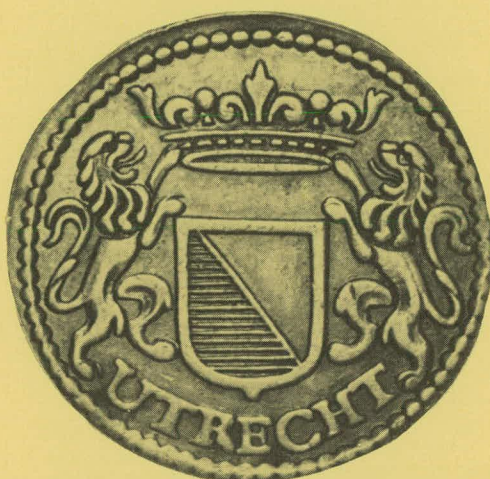
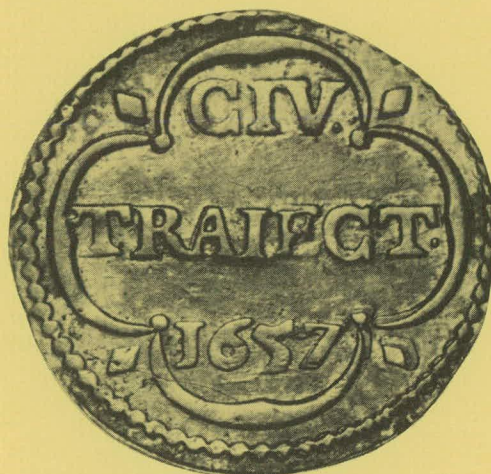
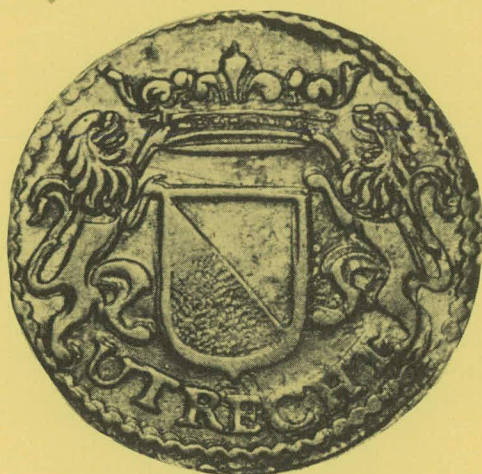
- Prof. dr H. Enno van Gelder, directeur Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen te 's-Gravenhage
- Dr ir M. van den Brandhof, directeur 's Rijksmunt te Utrecht
- Drs J. Vinkenburg, conservator Munt- en Penningenkabinet van 's Rijksmunt te Utrecht
- P.J. Soetens, conservator Munt- en Waardepapierverzameling van de Nederlandse Bank N.V. te Amsterdam
- G. Elzinga, conservator Archeologische en Numismatische Afdeling Fries Museum te Leeuwarden
- J. Berkman te Amsterdam
- Lod.S. Beuth te 's-Gravenhage
- W.K. de Bruijn te Utrecht
- C. Karres te Utrecht
- J.C.M. Pieterse te Zijdewind
- Drs A.T. Puister te Wassenaar
- Jacques Schulman B.V. te Amsterdam
- Drs J. Vinkenburg te Utrecht
- Ds J.A. de Vor te Amsterdam
- A.B.R. de Vries du Croo, Gemeentelijke Archiefdienst te Utrecht
- Dr H.J. van der Wiel te Gouda

Colophon

Uitgave:	Centraal Museum Utrecht, april 1978
Samenstelling:	Frank Pietersen
Assistentie:	Lydia van Oosten en Aafke de Greef-Hogendoorn
Foto's:	Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen 's-Gravenhage (nrs 1, 6B, 14B, 18a, 21, 27, coll. KPK 's-Gravenhage), Jacques Schulman B.V. Amsterdam (nr 2, coll. J. Berkman Amsterdam), Ton Huls Kamp Utrecht (nrs 12, 23C, 35, coll. 's Rijksmunt Utrecht; nrs 10, 20, 23D, coll. drs J. Vinkenburg Utrecht; nr 39C, coll. W.K. de Bruijn Utrecht; overige nrs coll. Centraal Museum Utrecht)
Druk:	Drukkerij Elinkwijk Utrecht

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

LOS ANGELES COLLEGE

MUNTEN VAN DE STAD UTRECHT

INLEIDING

Geldpolitiek van de stad Utrecht

De bemoeienis van het bestuur van de stad Utrecht met geldzaken, zoals het vaststellen van koersen van circulerende munten en het verbieden dan wel toelaten van bepaalde munten binnen de stad, dateert zeker van het midden van de veertiende eeuw. De vroegste schriftelijke bewijzen hiervoor worden aangetroffen in het register van raadsbesluiten, 'die Roese' (o.a. in 1368 en 1370), in het Buurspraakboek en het Raads dagelijks boek. Dit verschijnsel doet zich niet alleen in Utrecht voor; ook andere steden, zoals Zutphen (zeker al in 1403), Deventer en Groningen kennen lokale muntbepalingen.

In 1385 wordt in het Buurspraakboek tegen bepaalde nieuwe franken gewaarschuwd en in 1387 geeft de raad aan welke koers in de komende winter voor een aantal muntsoorten zal gelden. In de jaren daarna verschijnen allerlei soortgelijke bepalingen met soms indrukwekkende koerslijsten: in 1491 wordt een regeling gepubliceerd voor 33 gouden en 60 zilveren munten, ook van Engelse, Hongaarse, Franse, Italiaanse en Duitse herkomst. Tegelijk wordt de omloop van alle andere niet genoemde muntsoorten binnen de stad verboden. Om enige duidelijkheid te bereiken in de muntverwarring, worden ook wel afbeeldingen van lager gewaardeerde munten vervaardigd en vervolgens bij het stadhuis opgehangen; verboden munten worden daar vastgespijkerd. Dit alles gebeurde ten gerieve en ter bescherming van de inwoners van de stad.

Van het regelen van koersen van veelal minderwaardig geld naar het laten slaan van eigen munten is dan een kleine stap.

In de negentiende eeuw is veel gediscussieerd — en bij tijden gekibbeld — over de vraag of de stad Utrecht al dan niet het recht van muntslag bezat; zelfs werd het bestaan van enig stedelijk geld ontkend. Van een muntrecht, zoals dat door een hogere overheid ooit aan de bisschop of andere landsheren verleend was, zal geen sprake zijn. Veeleer moet gedacht worden aan een, om redenen eerder genoemd, langzamerhand verworven gewoonterecht om pasmunt, nodig voor het dagelijks leven, te doen slaan. Waarschijnlijk is dit recht door de bisschoppen niet bestreden; immers, het slaan van klein geld was gewoonlijk niet winstgevend en het bezat nauwelijks propagandistische waarde.

Dat inderdaad het belang van althans het armere deel van de bevolking de stadsregering voor ogen stond, blijkt uit de tekst van een laat veertiende eeuwse emissie; deze toont als omschrift 'denarius pauperum' (penning van de armen). Omschriften op uitgiften uit het begin van de vijftiende eeuw zijn zelfs in de moedertaal gesteld: 'dit is der armen penning'. Een dergelijke functie, zo nadrukkelijk geëtaleerd, is, zij het veel later, eveneens bekend van te Antwerpen geslagen dubbele mijten ('pro deo da pauperibus' 1481-82). Als symbool van de liefdadigheid kan ook het gemijterde borstbeeld (Sint Maarten), dat op de vroegste muntjes voorkomt, opgevat worden; de tekst 'moneta S Martinus' op armenmunten uit het eerste kwart van de vijftiende eeuw spreekt in dit verband voor zich.

Niet altijd beperkte de stad zich tot het slaan van pasmunt alleen. In perioden waarin de bisschoppelijke macht verzwakte, werd groter geld uitgegeven: in 1483 werden stuivers en in 1511 samen met hertog Karel van Gelre guldens en veelvouden van braspenningsen geslagen. Tijdens de opstand trachtte de stad in 1578 haar recht van muntslag uit te breiden door het slaan van een daalder. Het lijkt er trouwens op dat er in de veertiende, vijftiende en in het begin van de zestiende eeuw ook bij uitgiften van klein zilver- en kopergeld sprake is van een stedelijke regering, die zich sterk voelt ten opzichte van de bisschop. Misschien moet de periode 1420-1460, die tot nu toe geen munten opleverde, in dit licht beschouwd worden.

In januari 1578 wordt het traditionele muntrecht van de stad Utrecht door koning Filips II erkent. Sindsdien zijn tot 1666 hele, halve en kwart stuivers geslagen; de aanmuntning van duiten gaat door tot 1794. In feite wordt de stedelijke muntpolitiek na 1578 niet langer voor een groot deel door lokale of Stichtse gebeurtenissen bepaald. Problemen op dit gebied elders in de Republiek doen zich snel en direct ook in Utrecht voelen. Veel stedelijke muntbesluiten zijn dan ook genomen in overeenstemming met of ten gevolge van het monetaire beleid van Holland. Het einde van de stadsmunt valt samen met het begin van de Franse bezetting en de instelling van de Bataafse Republiek.

Het geldstelsel in het Nedersticht, ca 1375-1525

Aan het einde van de veertiende eeuw is de basis in Utrecht, evenals elders, de groot, waarbij de duit altijd een kwart groot betekent. De groot devalueert daarna in de verschillende gebieden op uiteenlopende manieren.

Omstreeks 1450 is de situatie als volgt. De stuiver wordt verdeeld in 12 witten (de Utrechtse groot heet wit) van elk 4 duitkens (doytkins, deutgens). Eén stuiver is dus $12 \times 4 = 48$ duitkens. Omdat in Holland de stuiver gelijk is aan 2 Hollandse (Bourgondische) groten, ieder van 4 duiten, is de stuiver in Holland $2 \times 4 = 8$ duiten. De Hollandse groot, een halve stuiver, is derhalve gelijk aan 6 Utrechtse witten. Als een stuiver 8 Hollandse duiten of 48 Utrechtse duitkens bevat, dan is de Hollandse duit gelijk aan 6 Utrechtse duitkens.

In het begin van de zestiende eeuw zijn de verhoudingen weer gewijzigd. De Hollandse (Bourgondische) stuiver, ook als gevalueerde stuiver aangeduid, is in deze tijd gelijk aan $1\frac{1}{4}$ Utrechtse stuiver van 12 witten. De Hollandse stuiver is dus $12 \times 1\frac{1}{4} = 15$ Utrechtse witten, ofwel $15 \times 4 = 60$ Utrechtse duitkens. Omdat nu de stuiver 8 Hollandse duiten of 60 Utrechtse duitkens bevat, is de Hollandse duit gelijk aan $(60 : 8) 7\frac{1}{2}$ Utrechtse duitkens.

Na 1550 komen problemen als deze niet meer voor. Ook van het Utrechtse geldstelsel is dan de Bourgondische stuiver de basis geworden.
(Gegevens verstrekt door prof. dr. H. Enno van Gelder).

Stedelijke kloppen

1390-1395

Alleen bij armenpenningen van de eerste reeks, geslagen omstreeks 1390-95, wordt op enkele exemplaren van de kwart groot een klopp aangetroffen, bestaande uit de gotische letter V. Aangezien vijf kwart groten uit de vondst Nijkerk 1873 – verborgen omstreeks 1391-1395 – deze instempeling bevatten en de munten zelf waarschijnlijk kort voor de datum van verberging zijn geslagen, moet deze klopp direct of spoedig na de vervaardiging van de munt ingestempeld zijn; voorts lijkt de klopp ongeveer even oud als de munt zelf. Het is aannemelijk dat de V Utrecht betekent. Misschien is hij aangebracht omdat in het omschrift van de munt door middel van de afkorting TR de herkomst niet duidelijk aangegeven wordt?

1579

Op stedelijke stuivers van 1578 en 1579 wordt soms een klopp stadswapen gevonden van ca 3,5 x 3 mm, het linkerveld met diagonaal gekruiste lijnen. Deze instempeling was een gevolg van de maatregelen die Holland tegen de Utrechtse stuivers had genomen; de waarde werd van acht tot zes duiten gereduceerd. De overheid van de stad Utrecht vreesde nu dat handige lieden de stuivers in Holland voor zes duiten zouden opkopen om ze met een winst van twee duiten in Utrecht weer af te zetten. Daarom verscheen op 23 september 1579 een plakkaat waarin werd bepaald dat alle goede stedelijke stuivers in bezit van de burgers een stempeling zouden ontvangen. Niet aangeboden en valse exemplaren werden tot op een blank (zes duiten) verminderd. Mede omdat er spoedig ook stuivers met nagemaakte klopp in omloop kwamen, werd in 1582 besloten stuivers van een nieuwe stempel te vervaardigen.

1702

Talrijke verordeningen gedurende een lange reeks van jaren hadden niet geleid tot het beoogde doel: stopzetting van de invoer van vreemde minderwaardige en nagebootste duiten. Bij een nader plakkaat van december 1701 werd nog eens, met forse boetebepalingen, tegen het binnen de stad brengen van slecht kopergeld gewaarschuwd. De Utrechtse duiten, geslagen vóór 1657, waren om deze reden al tot penningen gereduceerd. Op 16 januari 1702 verordeneerden burgemeesters en vroedschap dat de volgende dag vanaf 9.00 uur zonder bijkomende kosten een ieder gelegenheid zou krijgen goede stedelijke duiten te laten stampelen met een stadswapentje (6 x 5 mm, verticale arcering). Niet geklopte duiten zouden daarna in waarde gehalveerd zijn.

Zoals gewoonlijk leidde ook deze maatregel niet tot het gewenste resultaat; de klopp werd eveneens nagebootst. Reeds anderhalve maand later werden dan ook alle Utrechtse duiten tot penningen gereduceerd. Vanaf 1710 werden nieuwe zware duiten aangemaakt, een maatregel die al eerder, vaak na evenzeer mislukte pogingen om een sanering van het kopergeld te bereiken, in een aantal andere steden en gewesten was genomen.

1722 of later

In de verzameling van het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage bevindt zich een Utrechtse duit van 1722, gestempeld met een gekroond stedelijk wapenschildje 9 x 7 mm, verticaal gearceerd en met de letter S in het blanke veld. De reden van deze instempeling is niet bekend.

Het munthuis

Het is niet bekend waar de stad haar munten voor 1528 liet aanmaken. Gezien het incidentele karakter van de stedelijke muntslag is het ook niet waarschijnlijk dat er voor deze werkzaamheden een vaste plaats bestond. Het pand aan de huidige Korte Nieuwstraat, dat in een huisoverdracht van 6 februari 1583 als 'de munt' wordt aangeduid, moet een min of meer permanente, dus bisschoppelijke, werkplaats in de veertiende eeuw gehuisvest hebben.

In 1538 zou voor rekening van de stad te Antwerpen en in 1542 te Dordrecht gemunt zijn.

De koninklijke, later provinciale munt was gevestigd in een huis aan het einde van de, toen doodlopende, Muntstraat, hoek Krommenieuwegracht. De overwegingen die geleid hebben tot het besluit de munt omstreeks 1647 over te brengen naar het St Ceciliaklooster zijn onduidelijk. De gebouwen van het in 1397 gestichte klooster lagen tussen de Neude en de Oudegracht.

Aanmunting voor rekening van de stad Utrecht heeft van 1578 tot 1794 steeds plaatsgehad in de gebouwen van de koninklijke en provinciale munt. Gebruik gemaakt werd van het personeel dat ook al dienst deed voor de provincie. Alleen administratief was er sprake van een scheiding: muntmeesters en stempelsnijders werden afzonderlijk door de stad aangesteld.

Na de opheffing van de bestaande provinciale munthuizen in 1806 werd het Utrechtse atelier met enkele aangrenzende percelen uitgebreid. De intrekking van het oude geld van de Republiek en de hermunting hiervan in nieuwe munt in de jaren 1842-49 dwong de Rijksmunt tot de grootste uitbreiding. De bouwvalligheid en onpraktische indeling van het gebouwencomplex leidden tenslotte in 1911 tot de overbrenging van het bedrijf naar de huidige vestiging aan de Leidseweg.

Het wapenschild van de stad Utrecht

De vormen en heraldische kleuren van het stadswapenschild, zoals die voorkomen op de stedelijke munten, zijn in de loop van vierhonderd jaar nogal eens gewijzigd. Het gotische schild, rechtsgeschuind (heraldisch gesproken) in twee kleuren, zoals dat wordt aangetroffen op de uitgiften vanaf 1389, wordt gehandhaafd tot 1478. In dat jaar wordt een schild met halfcirkelvormige onderkant ingevoerd. Op de emissie 1527 worden sierlijk gesneden schilden afgebeeld.

Vijftig jaar later wordt het beeld gevarieerder: de wapenschilden op de daalder en de stuiver 1578 laten een blank veld en een veld met diagonaal gekruiste lijnen zien. De oorden en duiten van hetzelfde jaar tonen fijn gestreepte velden, terwijl die van 1579 van een zilver en gedamasceerd wapenschild voorzien zijn. De damascering wordt behouden tot 1657, een jaar waarin opnieuw drie verschillende wapens voorkomen: zilver (blank) en gedamasceerd, zilver en goud (gepointilleerd), zilver en blauw (azuur, horizontale arcering), terwijl hieraan in 1681 nog eens zilver en rood (keel, verticale arcering) wordt toegevoegd. De laatste kleuren zijn tot op heden in het Utrechtse stadswapen gehandhaafd.

Bij vergelijking van de wapens op de stedelijke munten met die op de Utrechtse stadszegels blijkt op de zegels het gepointilleerde veld niet voor te komen. Een zegel met een gedamasceerd stadswapen is in gebruik tussen 1649 en 1657. In 1658 wordt, evenals een jaar eerder bij de duiten, ook voor het stadszegel het zilver en blauw geïntroduceerd. Pas in 1711, als het nodig is nieuwe stempels te laten vervaardigen, tonen deze het wapenschild in zilver en rood.

Zowel voor de stadszegels van 1649 tot 1658 als voor de duiten van 1657 tot 1673 zijn de stempels gesneden door Roelof van Cuylenburg.

De eerste stedelijke munten omstreeks 1375-1385

De oudste muntjes van de stad Utrecht sluiten naar type aan bij de kwart en achtste groten van bisschop Jan van Arkel: een kop met mijter op de voorzijde, een kruis op de keerzijde (afb.). Het is duidelijk dat de stad zich nog geen eigen type kon veroorloven; de muntjes konden hierdoor onopvallend circuleren tussen klein bisschoppelijk geld. In de vondst Nijkerk van 1873, welke in de jaren 1391-95 moet zijn verborgen, werden twee exemplaren van cat. nr 2 aangetroffen. Vanaf 1368 — vermoedelijk al eerder — gaat het stedelijk bestuur zich met geldzaken binnen de stad bemoeien. Dit alles zou er op wijzen dat de twee oudste muntjes voorlopig op 1375-1385 gedateerd kunnen worden.

De vroegste van de beide muntjes toont op de keerzijde een ouderwets bloemenkruis en volstaat met een nog onduidelijk CIVI. Pas op de jongste van de twee wordt volstrekt duidelijk gemaakt dat het hier een munt van de stad Utrecht betreft.

1 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1375 - 1385

vz Borstbeeld van Sint Maarten met mijter

+MONETAxTRAIECTEI

kz Gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend
.C. - .I. - .V. - .I.

Zilver; gemiddeld 0,30 gram

Van der Chijs 25,1

2 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1375-1385

vz Borstbeeld van Sint Maarten met mijter

+MONETA.TRAIECT

kz Gevoet kruis

+CIVITASxTRAIECT (SIVITAS)

Zilver; gemiddeld 0,30 gram

Van der Chijs 31,1 en 31, rij 4; RBN 1873 nr 15

Emissie 1389-1390

Gegevens over munten van de stad Utrecht zijn tot 1460 bijzonder schaars. Slechts in het Buurspraakboek, dat in 1385 begint, worden aantekeningen betreffende de stadsmunt aangetroffen. In 1389 wordt hierin aangekondigd dat er drie soorten pasmunt zullen worden geslagen. 'Voert so selmen maken eenen sceydelpenninc alsse XXXVI quartier voer IX plakken ende brabantischen en hollantschen daer na volghende . . .' Er zal dus een scheidelpenning (pasmuntje) geslagen worden, waarvan er 36 in 9 plakken gaan, derhalve munten van een halve groot (1 plak = 2 groten), voorts muntjes van de helft en van een kwart van de halve groot. Een jaar later blijkt dat deze munten inderdaad aangemaakt zijn en dat men nog steeds doende is deze te vervaardigen: 'Voert so is ghemaect ende men maect enen sceydelpenninc alsse XXXVI quartier voer IX plakken ende brabantischen en hollantschen daer na volghende . . .'

Omdat er in de muntschat Nijkerk, verborgen omstreeks 1391-1395, maar liefst 22 muntjes in inderdaad drie denominaties voorkomen, is het aannemelijk dat de nu volgende kwart, halve en achtste groten de munten zijn als bedoeld in de verordening van 1389. Dat de thans in verzamelingen aangetroffen — waarschijnlijk uit Nijkerk afkomstige — munten van dit type vrijwel geen van allen zijn gesleten, duidt op een korte circulatieperiode en bevestigt daarmee bovenstaande hypothese. Het aankondigen en vervolgens slaan van een uit drie denominaties bestaande reeks met een duidelijk stadswapen en met zowel op de voorzijde als op de keerzijde nadrukkelijk de tekst CIVITAS TRAIECTENSIS getuigt van een inmiddels openlijk uitgeoefend gewoonterecht van muntslag op klein geld.

3 Halve groot 1389-1390

A vz Stedelijk wapenschild in een achtpas, tussen de achtpas en de parelrand stippen

+CIVITASxTRAIECTENSIS

kz gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een roosje

CIVI - TAST - RAIE - CTEN

Zilver; gemiddeld 0,68 gram

RBN 1873 nr 10

- B vz Als A, echter geen stippen tussen de achtpas en de parelrand
 ★CIVITAS★TRAIECTENSIS
 kz Als A, echter in drie hoeken een roosje, in de vierde een ster
 CIVI - TAST - RAIE - CTEN
 Zilver; gemiddeld 0,50 gram; afbeelding niet beschikbaar
 Van der Chijs 25,2; RBN 1873 nr 12

4 Kwart groot (brabantse) 1389-1390

- A vz Stedelijk wapenschild in een veelpas
 +CIVITAS★TRAIECTEN
 kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een roosje
 CIVI - TAST - RAIE - CTEN
 Zilver; gemiddeld 0,30 gram
 Van der Chijs 25,3; RBN 1873 nr 11

- B vz Als A
 ★CIVITASxTRAIECTEN
 kz Als A, echter in drie hoeken een roosje, in de vierde een ster
 CIVI - TAST - RAIE - CTEN
 Zilver; gewicht onbekend
 RBN 1873 nr 13

5 Achtste groot (hollandse) 1389-1390

- vz Stedelijk wapenschild
 +CIVITASxTRAI. . .
 kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een roosje
 CIV - ITA - S.TR - A. . .
 Zilver; gewicht onbekend
 RBN 1873 nr 14 afb. 10

Armenpenningen type I omstreeks 1390-1395

Eveneens te Nijkerk werden armenpenningen van het oudste type aangetroffen. Gezien de gewoonlijk uitstekende graad van conservering van de nu in collecties aanwezige exemplaren van deze soort en het feit dat Van der Chijs in 1859 deze muntjes niet kende, mag aangenomen worden dat het in verzamelingen meest om exemplaren uit deze muntvondst gaat.

Vermoedelijk zijn deze armenpenningen de jongste stedelijke munten uit de vondst Nijkerk; zij kunnen derhalve op 1390-1395 gedateerd worden. Ook bij vergelijking van type moet reeks I tussen de uitgifte van 1389 en de armenpenningen van reeks II geplaatst worden. Tenslotte leidt ook het feit dat dit type het omschrift nog in het Latijn toont tot de veronderstelling dat het hier de oudste armenmunten betreft.

6 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1390-1395

- A vz Roos binnen een versiering van halve boogjes en een achtpas
 +DENARIVS★PAVPERVM★TR
 kz Versierd leliekruis het omschrift doorbrekend
 IN.NO - MINE - DOMI - NI.AM
 Interpunctie vz roosjes of punten
 Zilver; gemiddeld 0,48 gram
 RBN 1873 nr 7 afb. 5

- B vz Als A
 +DENARIVS★DOMINVM★MA
 kz Als A
 Zilver; gemiddeld 0,43 gram
 RBN 1873 nr.9

7 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1390-1395

- vz Roos binnen een versiering van halve boogjes en een zespas
 +DENARIVS.PAVPER
 kz Versierd leliekruis het omschrift doorbrekend
 INN - OMI - NE.D - NI
 Zilver; gewicht onbekend
 RBN 1873 nr 8 afb. 6

Armenpenningen type II omstreeks 1400 - 1420

De muntvondst Barneveld 1958 bevatte armenpenningen van de typen II tot en met V. De theoretische volgorde in aanmaak van deze vier reeksen is bepaald naar de onderlinge samenhang in uiterlijk en volgens de graad van slijtage van de exemplaren in de vondst vertegenwoordigd (naar H. Enno van Gelder).

De datum van verberging van de munten uit de vondst Barneveld kan worden bepaald op 1422. Mede omdat een deel van de omschriften van type II in het Nederlands is gesteld, lijkt dit type jonger dan reeks I.

8 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild in een veelpas
+DIT.IS.DER.ARMEN.PE('N) (ARMER)
kz Gevoet kruis
+MONETA.S.MARTIN('IS)

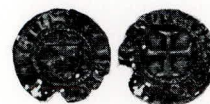
Zilver; gemiddeld 0,42 gram
Van der Chijs 25,14 en 31,2

9 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild in een veelpas
+DIT.IS.DER.ARMEN (ARMER)
kz Gevoet kruis
+MONETA.S.MERTIN(')

Zilver; gemiddeld 0,25 gram
Van der Chijs 25,15 en 31,4

Armenpenningen type III omstreeks 1400 - 1420

De vondst Barneveld 1958 bevatte vijf exemplaren van de kwart groot uit de derde serie armenmuntjes. Onder meer op grond van de staat van conservering worden deze penningen als jonger beschouwd dan die van het tweede type.

Het is opvallend dat de omschriften op de keerzijde van de beide thans bekende denominaties van elkaar verschillen.

10 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een driepasornament
+DIT:IS:DER:ARMER:PN
kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken de letter V
MON - ETA - S(:)ME - RTIN

Interpunctie: dubbele punt of punt
Zilver; gemiddeld 0,38 gram
Van der Chijs 25,12

11 Achtste groot (hollandse) omstreeks 1400 - 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een driepasornament
+DIT.IS.DER.ARMER.PEN'
kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken de letter V
+MON - ET.NO - V.TRA - IECT'

Zilver; gemiddeld 0,24 gram
Van der Chijs 25,13

Armenpenningen type IV omstreeks 1420

Van dit type werden te Barneveld maar liefst twintig exemplaren aangetroffen. Dit muntje is derhalve een der jongste typen, een veronderstelling die mede door de voorstelling en de staat waarin zij verkeren waarschijnlijk geacht wordt. Het lijkt dan ook niet al te gewaagd om de datering voor deze kwart groot te stellen op kort voor de verbergingsdatum, omstreeks 1420.

Mogelijk worden van dit type, evenals van type V, ooit aanvullende denominaties gevonden.

12 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een vierpasornament
+MONETA.S.MERTINVS
kz Dubbelgevoet kruis
+DIT.IS.DER.ARMER.P

Zilver; gemiddeld 0,33 gram
Van der Chijs 25,11

Armenpenningen type V omstreeks 1420

Van deze uitgifte was slechts één exemplaar in de vondst Barneveld voorhanden. De toestand waarin dit muntje verkeert is bepaald slecht te noemen: het is zwaar beschadigd en onleesbaar. Toch wordt type V als jongste armenmunt aangemerkt, en wel omdat dit type gezien het dubbelgevoette kruis goed aansluit bij de vorige reeks. Voorts is de vorm van de driepas volstrekt anders dan de vorm voorkomend op de uitgiften III en IV. Weliswaar onder voorbehoud wordt de datering dan ook op omstreeks 1420 gesteld, direct vóór de datum van verberging.

13 Kwart groot (brabantse) omstreeks 1420

- vz Stedelijk wapenschild binnen een driepas
+DIT.IS.DER.ARMER.PE
kz Dubbelgevoet kruis
+MONETA.S.MERTINIS

Zilver; gemiddeld 0,39 gram
Van der Chijs 25,10

Emissie 1460-1469

Bij besluit van de raad van de stad Utrecht van 19 februari 1460 zouden doytkins, brabantse en hollandsen worden aangemaakt. De hollandse is waarschijnlijk niet geslagen: deze is althans niet teruggevonden, bovendien wordt in een bevel van 1469 gericht aan muntmeester Danys van Levendael slechts gesproken over het staken van de aanmunting van witten en doytgens. Ook in stedelijke valuaties van 1483 tot 1492 worden alleen hele en halve witten genoemd, in die van 1489 omschreven als 'onser stadt witgens, voertyts gemaect, metter stadts scilt' en 'item alle Holl. penningen'.

Volgens H. Enno van Gelder dienen de termen, gebruikt in het besluit van 1460, niet als namen van muntsoorten te worden aangemerkt. Doytkin moet hier als de grootste denominatie van een reeks stedelijk geld beschouwd worden, waarbij dan de volgende term steeds de helft van de daarvoor vermelde munt aanduidt. Waarom echter de term 'hollandse' (een kwart) in de hierboven aangehaalde muntregeling van 1489 wordt gebezigd om de halve wit aan te duiden, blijft onduidelijk. Hetzelfde probleem geldt voor de witten en doytgens genoemd in de brief van 1469 aan Levendael.

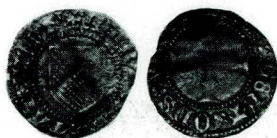
Het omschrift op de keerzijde 'Her geeft ons vrede' behoeft niet als een verzuchting voortvloeiend uit de directe politieke situatie beschouwd te worden; in 1460 is daar geen reden toe. Bovendien komen dergelijke teksten, gesteld in het Latijn, ook voor op munten uit omringende gebieden.

Opvallend is de tekst van de oorkonde van 1469 waarin Danys van Levendael wordt gesommeerd af te zien van verdere aanmunting: '... zoe ist dat wij (het bestuur van de stad) om *zonderlinge zaken ons daartoe porrende* ... u bevelen ende gebieden ... ghene witgens noch doytgens meer en munt noch en slaat ...'. Wellicht moet hierin een aanwijzing gezien worden voor een ingrijpen van de bisschop in de stedelijke muntslag, immers, David van Bourgondië heeft omstreeks 1470 zijn positie geconsolideerd. Hij maakt dan een begin met het afschaffen van rechten en privileges, ook die van de stad, als uitvloeisel van zijn streven naar centralisatie.

Muntmeester Danys van Levendael is dezelfde die volgens de commissies in het Liber Officiatorum van David van Bourgondië van 1457 tot 1477 — met een onderbreking — voor de bisschoppelijke munt genoemd wordt.

Van de wit komt een type voor waarbij — ter onderscheiding van een eerdere op-lage? — in het veld boven het wapenschild een cirkeltje is aangebracht; een verschil dat nog benadrukt wordt door het gebruik van eigen interpuncties op de twee typen.

De beeldenaar is vrijwel gelijk aan die van de armenpenningen van omstreeks 1420: het stadswapen en een dubbelgevoet kruis.

14 Wit 1460-1469

- A vz Stedelijk wapenschild
+MVNT::DE(')::STAT::VA(')::VT(')
kz Dubbelgevoet kruis
+HER::GEFT::ONS::VREDE

Zilver; gemiddeld 0,41 gram
Van der Chijs 25,6; JMP 1971/72 nr 41

- B vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje
+MVNT:DE(R):STAT:VAN:VTR(E') (VTE)
kz Als A
+HER:GEFT:ONS:VREDE(:) (VNS)
Interpunctie: punt of dubbele punt
Zilver; gemiddeld 0,45 gram
Van der Chijs 25,5 en 25,7; JMP 1971/72 nr 41

15 Halve wit 1460-1469

- vz Stedelijk wapenschild
+MVNT:DE('):STAT:VA('N):VT(R) (VTE)
kz Dubbelgevoet kruis
+HER:GEFT:ONS:VREDE
Zilver; gemiddeld 0,28 gram
Van der Chijs 25,8-9; JMP 1971/72 nr 42

Muter 1478

Na de dood van Karel de Stoute in januari 1477 breekt voor bisschop David van Bourgondië een onzekere periode aan. Al in april 1477 laten kapittelen, ridderschap en raad van Utrecht de bisschop kennis nemen van hun ontevredenheid over schending van zekere voorrechten. Omdat de onderhandelingen over de lijst met klachten niet vorderen, herneemt de stad een aantal privileges. In dit licht moet ook het raadsbesluit van 18 december 1477 om weer pasmunt te laten slaan worden gezien.

In januari 1478 wordt aan Gerrit Claesz. van Haarlem (later bisschoppelijk muntmeester) opdracht gegeven voor de stad doytkins (ter waarde van een vijfde philippus = twee wit), brabantse, hollandsen en halve hollandsen te munten. Ook hier wordt weer met de doytkin het grootste stuk van een reeks bedoeld, de brabantse is daarvan de helft, de hollandse een kwart, de halve hollandse een achtste deel. De drie kleinste soorten zijn vermoedelijk niet geslagen. Deze zijn niet teruggevonden en worden in latere valuaties niet genoemd. Wellicht is ook de periode van aanmaak — minder dan een jaar — hiervoor te kort geweest.

De term muter wordt voor de doytkin gebruikt in alle stedelijke muntregelingen van 1483-1492, meestal als 'onser stat muterken', in 1489 zelfs met de toevoeging 'metter roes'. De waarde van de muter was tweemaal die van de wit van 1460.

Hoewel al negentig jaar eerder precies dezelfde beeldenaars werden gebruikt op voor- en keerzijde van de stedelijke halve tot en met achtste groot, is voor deze emissie de voorstelling ontleend aan de in Utrecht veelvuldig (in de muntvondst Utrecht 1972 bijna 10% van het totaal!) circulerende Kleefse muter. Dit is geen gewaagde veronderstelling; klein geld verdwijnt binnen enkele jaren uit de circulatie en men zal de munten van 1389 niet meer gekend hebben.

16 Muter 1478

- vz Stedelijk wapenschild in een achtpas, tussen de achtpas en de paelrand stippen
+CIVITAS:TRAIECTENSIS(:)
kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend in elk der hoeken een roosje
ANNO - M^oCCC - C(^o)LXX - VIII
1478
Zilver; gehalte 0,14; 0,85 gram
Van der Chijs 25,4; JMP 1971/72 nr 43

Emissie 1483

Bij de muntslag voor rekening van en op naam van de stad Utrecht gaat het tot 1483 steeds om, zoals het in ordonnanties wordt uitgedrukt, 'scheidenpenningen', dat wil zeggen pasmunt, klein geld. Pas in 1483 wordt voor het eerst groter geld geslagen. De omstandigheden waaronder tot vervaardiging van stuivers wordt overgegaan, zijn echter van uitzonderlijke aard.

Na een twee jaar durende overheersing van de stad Utrecht door anti-Bourgondische en uit Holland verdreven Hoekse partijgangers met, op hun verzoek Engelbert van Kleef als ruwaard, was het David van Bourgondië bij toeval gelukt de stad weer onder bisschoppelijk gezag te stellen. Maar door verraad viel in mei 1483 Utrecht opnieuw in handen van de Hoeken; bisschop David werd op een mestkar naar Amersfoort gereden. Aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, tot wie David zich als neef al eerder om hulp gewend had, sloeg daarop het beleg voor de stad. Na twee maanden, op 3 september 1483, gaven de Utrechters zich over.

17 Stuiver 1483

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend
S*MARTINVS*EPS*Z*PATRONVS

kz Versierd kruis het omschrift doorbrekend, in het hart een roosje, in de hoeken de letters V - T - R - E
AN*DN - I*M*CC - CC*LX - XXIII

1483

Zilver; gemiddeld 2,57 gram
JMP 1971/72 nr 44

Duit 1509-1522

Documentatie over deze gedurende langere tijd geslagen muntjes is tot op heden schaars. Alleen op 3 februari 1523 wordt in het Buurspraakboek vermeld dat de koers van de doytkens bepaald is op braemtgens, hetgeen betekent dat de duiten van vóór 1523 in waarde zijn gehalveerd. Enkele dagen daarna benadrukt de raad nog eens dat de duiten tegen deze koers in omloop zullen zijn. Tenslotte wordt in juli 1524 medegedeeld dat men niet langer verplicht is de gedevalueerde duiten aan te nemen; tezelfdertijd zouden voldoende duiten van een nieuw type aangemunt zijn (die van 1523).

Op 7 mei 1523 vermeldt het Raads dagelijks boek dat een zekere Willem Bonert zonder verlof van de raad te lichte duiten gemunt heeft. In dezelfde aantekening komt de volgende zinsnede voor: '... die kerkmeesters van Buerkerk, die consent van den rade, om deughtens te mogen munten, hadden ...'. De kerkmeesters van de Buurkerk hadden met toestemming van de raad de beschikking over de stedelijke muntstempels. Deze terloops gemaakte opmerking bevestigt het vermoeden dat er tussen kerk en stad zekere banden bestonden met betrekking tot de muntslag en de opbrengsten daaruit. Soortgelijke vormen van samenwerking zijn bekend van andere steden, onder meer Arnhem en Nijmegen, waarbij soms de gehele sleischat aan de kerkmeesters wordt afgestaan.

Het is onwaarschijnlijk dat zowel Bonerts 'werkzaamheden' als het gebruik van stempels door de kerkmeesters, munten van de emissie 1523 betreffen; vrijwel zeker lijkt het dat het hier gaat om de duiten van 1509-1522.

Bij vergelijking van de duit 1509-22 met de duit 1523 ten aanzien van doorsnede en gewicht blijkt dat de onderhavige duiten nog een gering percentage aan zilver moeten bevatten.

Voor het eerst in de muntslag van de stad Utrecht is een afslag in een edeler metaal bekend; van het jaar 1509 bestaat een exemplaar in goud met oogje.

18 Duit 1509-1522

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend, het omschrift doorbrekend
AN(') - DN - I(') - 15 - 09

kz Engel met het stedelijk wapenschild voor zich
*CIVITAS*TRAJECT - ' (SIVITAS)(TRAIET)

1509, 1510, 1512, 1514-16, 1520-22

Interpunctie: kruisjes of sterretjes; andere groeperingen van de cijfers van het jaartal komen voor

Zilver; gemiddeld 0,91 gram
Van der Chijs 25,20 en 26,21-23

a Afslag in goud 2,92 gram (met oogje)
1509

Van der Chijs 25,19

Emissie 1511

Een eeuwenoude vete tussen Utrecht en het stadje IJsselstein leidde in 1510 tot nieuwe openlijke vijandelijkheden. Inwoners van Utrecht sloegen het beleg voor de stad, maar zij werden gedwongen op te geven. In januari 1511 trok de Bourgondisch gezinde heer Floris van IJsselstein over het ijs naar Utrecht op om met ladders de stad 's nachts te verrassen. Tussen beide partijen in bevond zich echter een legertje van de anti-Bourgondische hertog Karel van Gelre die de IJsselsteiners verdreef en zo de stad redde. Utrecht nam daarop Gelderse troepen in de stad, Karel werd als redder en beschermer van de stad beschouwd.

De instructie van 4 juni 1511 van hertog Karel van Gelre voor de Nijmeegse muntmeester Nicolaas Nyber bevat onder meer het volgende. Te Utrecht zullen door Nyber op naam en met wapen van de hertog zilveren en gouden munten geslagen worden op voet van die van bisschop Frederik van Baden, te weten twee soorten guldens, een enkele en een dubbele braspenning en stukken van vier en zes braspenningen.

Slechts een van beide guldens is bekend, zij het naar de afbeelding uit een beeldenaar van 1517; de andere gulden is niet teruggevonden. Eveneens onbekend zijn de enkele en de zesvoudige braspenning; de dubbele braspenning is uiterst zeldzaam, tot nu toe is slechts één exemplaar tevoorschijn gekomen.

Het theoretisch berekende gewicht van 4,71 gram voor de viervoudige braspenning stemt overeen met de gewichten van de van deze munt teruggevonden exemplaren: 4,02 tot 4,67 gram. De naam van het kleinere stuk kan op grond van het gewicht alleen niet met zekerheid worden bepaald. Volgens de instructie zou de enkele braspenning 3,02 gram en de dubbele 3,14 gram moeten wegen; het enige thans bekende exemplaar weegt 2,915 gram. Slechts een onderzoek naar het gehalte zou zekerheid ten aanzien van de naam kunnen verschaffen. Uitsluitend op grond van het formaat wordt dit stuk hier voorlopig een dubbele braspenning genoemd.

Dat de verantwoording voor de uitgifte van deze serie gouden en zilveren munten zowel door de hertog als de stad Utrecht gedragen werd, blijkt voldoende uit de omschriften. Ten overvloede tonen de stukken van vier en twee braspenningen nog een afbeelding van de rijdende Sint Maarten.

19 Gulden 1511

vz Sint Maarten op een zetel, onderaan in het omschrift het wapenschild van Gelre

SANCT.MAR - TIN.PATRO

kz Gebloemd en versierd kruis, in elk der hoeken een wapenschildje met een klimmende leeuw

+KAROLVS.DVX.GELRIE.IVL.CO'Z

Goud; gehalte 0,654; 3,18 gram

Van der Chijs Gelderland 15,8 en Utrecht 31 laatste rij

20 Viervoudige braspenning 1511

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend, onderaan in het omschrift het wapenschild van Gelre

+KAROL★DVX★G - ELR★IVL★Z★CO★Z★

kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, in het hart een Gelders kruisje

MONE' - CIVIT - AT'xTR - AIECT'

Interpunctie vz: apostrof, al dan niet, en wisselend van plaats aangebracht

Zilver; gehalte 0,667; 4,71 gram

Van Mieris¹ blz. 438; Van der Chijs Gelderland 17,31 en Utrecht 25,16

21 Dubbele braspenning 1511

vz Sint Maarten te paard zijn mantel delend

SANCTVS★MARTINVS★PATRONVS

kz Wapenschild van Gelre op een gevoet kruis, het omschrift doorbrekend

KAROL - DVX★GE - LRE★IV - L★Z★CO★Z

Zilver; gehalte 0,50; 3,14 gram

Van der Chijs Gelderland 29,12 en Utrecht 25,17

Duit 1523

Adriaen Pietersz. van Delft zou volgens een besluit van 13 februari 1523 stempels vervaardigen en op proef een half pond duitkens munten. Deze raadsbeslissing is kennelijk genomen naar aanleiding van de weerstand onder de burgers van de stad om de duiten 1509-1522 aan te nemen. Op 23 februari volgt een instructie voor de goudsmiden Adriaen Pietersz. van Delft en Arent Wernersz. om nieuwe, voor het eerst zuiver koperen, duiten te slaan.

22 Duit 1523

- vz Stedelijk wapenschild
+CIVITAS_oTRAIECTEN (TRAIIETTEN)
kz Gevoet en versierd kruis het omschrift doorbrekend
ANN - O_oDO - MIN - IoI523
ANN - O_oD - OMI - NI523

I
II**1523**

Koper; gemiddeld 1,29 gram
Van der Chijs 26,24

Emissie 1527

In het raads dagelijks boek wordt op 23 mei 1527 Joost van Eyck opdracht gegeven 'tweeduytgens, witgens ende mutertgens' met een laag zilveragehalte aan te munten. De muntplaten zouden te Nijmegen 'gegoten, gearbeyt, geslecht en wit gemaict' worden. Uit een later in dat jaar opgestelde koersbepaling blijkt dat er in elk geval muters en witten geslagen zijn; voorts dat de witten als het dubbele en de muters als het viervoudige van de genoemde dubbele duitkens gerekend worden. Hoewel uit een aantekening, eveneens uit 1527, blijkt dat mogelijk vier denominaties aangemaakt zijn — Joost van Eyck levert stempels in van muters, witten, halve witten en duitkens —, zijn tot op heden alleen de twee eerstgenoemde soorten aangetroffen. Dit laatste stemt overeen met hetgeen in de hiervoor genoemde koersbepaling genoemd wordt.

Van der Chijs vermeldt onder nr 31,3 een stuk dat naar beeldenaar geheel aansluit bij de muters van 1527, het formaat is gelijk aan dat van de wit 1527. De thans niet in natura bekende munt is volgens Van der Chijs gedateerd 1510; vermoedelijk is dit verkeerd gelezen — het stuk verkeert in gesleten toestand —, dan wel foutief gesneden. Mede naar aanleiding van de in de uitgifte 1527 regelmatig terugkerende stempelfouten ΜΟΝΕ ΝΟΛΑ die ook op het stuk van 1510 voorkomen, wordt de munt voorlopig als wit emissie 1527 ingedeeld.

Over de munt die Van der Chijs onder nr 25,18 afbeeldt, meldt de auteur dat dit de enige biljoenen munt van 1527 zou zijn. Volgens de instructie bevatten echter alle munten van dat jaar een weinig zilver. Van der Chijs' nr 25,18 behoort dan ook tot de groep witten van plaat 26 de nummers 27-29.

De catalogusnummers 26 en 27 wijken niet alleen naar uiterlijk van de overige munten af. Beide stukken dragen als omschrift op de voorzijde CIVITAS TRAIECTEN in plaats van ΜΟΝΕ ΝΟΛΑ TRAIECT. Zonderling is het verkeerd gedeelde stadswapen van nr 27, een muntje dat overigens minder dan de helft van het gemiddelde van de andere duiten weegt.

Het uiterlijk van de uitgifte 1527 valt op door uitbundige versieringen, toegepast op voor- en keerzijde, resulterend in een groot aantal duidelijke varianten.

Muter 1527

- A vz Stedelijk wapenschild in zes halve boogjes, buiten elk boogje een ster
+ΟΜΟΝΕΟ'ΝΟΛΑο'ΤΡΑΙΕΤ'ο (ΜΟΝΕ) (ΝΟΛΑ)
kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een half boogje waarbinnen een ster, in het hart een x of een +
AoM - CCC_x - CCX - XVII

1527

Interpunctie: punt, kruisje(s), apostrof, al dan niet, en wisselend van plaats, angebracht

Zilver; gemiddeld 2,50 gram

- B vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster
kz Als A

1527

Interpunctie: als A

Zilver; gemiddeld 2,50 gram

- C vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster
kz Als A, echter binnen en buiten elk boogje een ster
1527
Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 2,50 gram
Van der Chijs 26,25
- D vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster
kz Als A, echter binnen en buiten elk boogje twee sterren, in het hart een ster of een rozet
1527
Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 2,50 gram
- E vz Als A, echter boven het schild een cirkeltje, binnen en buiten elk boogje een ster
kz Als A, echter binnen elk boogje een kruisje, in het hart een + of x
1527
Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 2,50 gram
Van der Chijs 26,26

24 Wit 1527?

- vz Stedelijk wapenschild in vijf halve boogjes, onder het schild twee kruisjes, boven het schild een cirkeltje
+MOIE^oNOVA⁺oTRAIECT
kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, in elk der hoeken een half boogje waarbinnen een kruisje
...
1527?
Zilver; gewicht onbekend
Van der Chijs 31,3

25 Wit 1527

- A vz Uitgesneden stedelijk wapenschild omgeven door zes cirkeltjes
+MOIE^oNOVA^oTRAIECT^o (NOVA)
kz Gebloemd en versierd kruis het omschrift doorbrekend, de hoeken van het kruis blank, in het hart een ster
A^oM - CCC - CCX - XVII
1527
Interpunctie: punt en/of apostrof, al dan niet, en wisselend van plaats, aangebracht
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 26,27

- B vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een ster
1527
Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 26,28

- C vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een lelie
1527
Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 25,18

- D vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een lelie, in het hart een x
1527
Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram

- E vz Als A
kz Als A, echter in de hoeken van het kruis een lelie, in het hart vijf kruisjes
1527
Interpunctie: als A
Zilver; gemiddeld 1,25 gram
Van der Chijs 26,29

26 Wit 1527

- vz Uitgesneden stedelijk wapenschild
+CIVITASoTRAIECTEN
kz Aan de voeten gespleten kruis het omschrift doorbrekend, in het hart
een +
A^oM - CCC - CCoX - XVII
1527
Zilver; gemiddeld 1,25 gram

27 Wit (halve wit?) 1527

- vz Uitgesneden stedelijk wapenschild, links- in plaats van rechtsgeschuind
+SIVITASoTRAIECTE'
kz Gebloemd kruis het omschrift doorbrekend, in de hoeken van het kruis
een ster, versierd open hart
A^oM - CCC - CCX - XVII
1527
Zilver; 0,42 gram

Utrechts duitken 1538

Na 1528, het jaar van de gedwongen overdracht van het bisdom Utrecht aan Karel V, is er, althans op naam van Karel als heer van Utrecht, niet gemunt. Uit rekeningen van de stad blijkt dat er in deze periode wel stedelijke Utrechtse munten geslagen zijn.

In een ordonnantie van 14 november 1532 beveelt de keizer dat men witte in plaats van zwarte penningen zal uitgeven en ontvangen, geheten Utrechtse duitkens van onze slag ten prijze van een Vlaamse milt per stuk, te weten 48 duitkens voor een stuiver. En op het jaar 1538 wordt in de stadsrekeningen medegedeeld dat Cornelis Aertsz. naar de muntmeester van Antwerpen is geweest om bij hem de doytgens af te halen, die hem van stadswege bevolen waren te doen munten.

Het Centraal Museum bezit een sterk gesleten koperen muntje van 0,27 gram dat op de voorzijde het stadswapen en op de keerzijde op een kruis het wapen van het Sticht toont. Alleen het omschrift van de voorzijde is leesbaar: sivities traie. . . Dit muntje is, naar het type te oordelen, geslagen in de eerste helft van de zestiende eeuw.

De Vlaamse milt waarvan in 1532 sprake is, weegt, theoretisch berekend, ongeveer 0,40 tot 0,45 gram, een uitkomst die overeen kan stemmen met het door slijtage gedaalde gewicht van de in het Centraal Museum bewaarde munt. Uit een rekening van de Antwerpse muntmeester van 1537/39 kan vervolgens worden opgemaakt dat aldaar inderdaad mijten van Utrecht zijn geslagen. Het ligt dan voor de hand om het bewuste koperen muntje voorlopig en onder groot voorbehoud toe te schrijven aan een vervaardiging te Antwerpen in 1538.

Ook in 1542 moeten, nu te Dordrecht, voor rekening van de stad Utrecht munten geslagen zijn. In dat jaar keert de stedelijke kameraar aan de muntmeester van Dordrecht een bepaald bedrag uit voor het koper dat hij in opdracht van de stadsregering zal vermunten. Helaas zijn de rekeningen van de Dordtse munt verloren gegaan.

28 Utrechts duitken 1538?

- vz Stedelijk wapenschild
+SIVITAS.TRAIE. . .
kz Gevoet kruis het omschrift doorbrekend, op het hart van het kruis het
wapenschild van het Sticht
. . .
Zilver? 0,27 gram

Emissie 1578-1580

Omdat de stad in 1577 meende dat er een tekort aan klein geld ontstond, liet de raad in november van dat jaar bij Hendrick Joostensz. van Domselaer, sinds april 1573 als muntmeester verbonden aan de koninklijke munt te Utrecht, informeren op welke voorwaarden hij bereid was pasmunt voor rekening van de stad te slaan. In december werd de advocaat der Staten, Floris Thin, naar Brussel gezonden om de vereiste toestemming te verzorgen. Op 18 januari 1578 wordt de muntmeester gemachtigd ten behoeve van de stad Utrecht in de koninklijke munt stuivers, halve stuivers, oorden en duiten te slaan; penningen worden niet genoemd.

Vervolgens wordt een ordonnantie van 29 januari gepubliceerd waarin met de muntmeester is overeengekomen dat hij voor de stadsregering hele en halve zilveren stuivers en bovendien oorden, duiten en penningen van koper zal munten. Het zwaarder wegende motief van de stad om tot uitgifte van deze munten over te gaan, te weten een extra winst boven de normale sleischat, wordt in dit besluit slechts verraden door het woord 'reserve'. Tot stempelsnijder wordt op 14 februari de goudsmit Nicolaas Petersz. de Vogelaer benoemd.

Eind 1578 tracht de stad ook het recht aan zich te trekken om groot geld te slaan. Op 1 december is in het Dagelijks boek der stad Utrecht opgetekend dat de raad besloten heeft — ongetwijfeld andermaal met het oogmerk van een zekere 'reserve' — daalders te munten op voet van de sinds 1575 tegen een geforceerd hoge koers uitgebrachte Hollandse daalder. Men verwacht al moeilijkheden, want eraan toegevoegd wordt dat als de muntmeester de opdracht zal weigeren de raad met een ander tot een overeenkomst zal proberen te komen. Op 8 december worden op proef ongeveer vijftig daalders geslagen. Bij deze 50 stuks bleef het echter; protesten van onder meer de Staten van Utrecht maakten hieraan een einde. Vaak wordt vermeld dat de stempels van deze daalder verbroken zouden zijn, een bericht ontleend aan Van Loon. Een keerzijdestempel wordt evenwel in het Centraal Museum bewaard.

Het merendeel van de stedelijke daalders heeft, gezien de slijtage aan de nog bestaande stukken, tussen andere daalders gecirculeerd en is niet zorgvuldig als proefslag bewaard. Ook in enkele beeldenaars wordt hij afgebeeld.

Misschien afgekeurd en niet in omloop gekomen is een partij stuivers 1579 waarvan het omschrift van de keerzijde ten opzichte van het wapentje een kwart slag naar rechts is gedraaid; het gebruikte stempel van deze stuiver is bewaard gebleven. Van de stuiver 1580 bestaat een gebruikt keerzijdestempel. Dit jaartal is evenwel nog niet op een munt aangetroffen. Halve stuivers zijn niet teruggevonden. Er is een stempel gesneden voor de keerzijde van de duit 1579; evenals bij de oord zijn de cijfers van het jaartal bij de hoeken van het wapenschild geplaatst (afb.). Dit stempel is niet benut. Voor de penning zijn inderdaad stempels vervaardigd; deze bevinden zich, evenals de hiervoor genoemde stempels, thans in het Centraal Museum, zij zijn echter niet gebruikt (vz gekroonde P en 15 - 78, kz stadswapen op gebloemd kruis; afb.).

Het type van de stuiver is geheel gelijk aan dat van de statenstuiver; het gewicht is wat hoger, het gehalte echter lager. De stedelijke oord wijkt naar beeldenaar en vooral naar gewicht (bijna 40% lichter) sterk af van de statenoord. Hiermee samenhangend is ook het gewicht van de duit, die wel naar voorbeeld van de statenduit is geslagen, te laag.

De nieuwe oorden van 1579 (nr 31C) blijken onder de inwoners van Utrecht verwarring te hebben gezaaid. De stad laat daarom in een publicatie van 16 september 1579 weten dat de nieuwe oorden waarvan het stadswapen 'met wat lofwerk gesiert is' van stadswege worden vervaardigd en geen vervalsingen zijn.

29 Daalder 1578

vz Gekroond stedelijk wapenschild gehouden door twee klimmende leeuwen, in de afsnede het jaartal .1.5.7.8.

++MONE+NOVA+CIVITA+TRAIECT+

kz Klimmende leeuw, het kruis van het Sticht op de schoft

++CONCORDIA+RES+PARVE+CRESCVNT+

1578

Zilver; gemiddeld 26,75 gram

Van Loon I blz. 264; Verkade 106,3; Delmonte 664

a Proef in lood

1578

Hoitsema en Feith afb. 24

b Afslag op dubbel gewicht 54,63 gram

1578

Delmonte 664a

30 Stuiver 1578-1580

vz Gekroond wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië, ter weerszijden van het schild I - S

.PHS.D:G.HISPANIA(E).REX.

kz Gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend, op het hart van het kruis het stedelijk wapenschild

15 : 78.MO(NE). - .NOV(A). - .CIV(ITA). - .TRA(I).

1578-80

Interpunctie: punten, kruisjes, .', combinaties, ook tussen cijfers jaartal

Zilver; gehalte 0,25; 2,33 gram

Verkade 114,1; Van Gelder en Hoc 278; Van der Wiel 1

a Omschrift van de keerzijde is ten opzichte van het wapenschild een kwart slag naar rechts gedraaid
1579

31 Oord 1578-1579

- A vz Gekroond wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië
.PHS.D:G.HISPANI(AE).REX.
kz Stedelijk wapenschild, voorzien van fijne streepjes, op een gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend
.MON. - .NOV. - .CIV. - .TRA.
z.j. (1578)
Koper; 4,62 gram
Van Gelder en Hoc 279a; Van der Wiel 8
- B vz Als A
kz Als A, echter bij elke hoek van het wapenschild een cijfer van het jaartal
.MO(NE). - .NO(V). - .CIV(I). - .TRA. (MONF)
1578, 1579
Interpunctie: 1578 punten; 1579 punten, kruisjes
Koper; 4,62 gram
Verkade 115,5-6; Van Gelder en Hoc 279b; Van der Wiel 9
- C vz Als A
kz Als A, echter het wapenschild is gedamasceerd, bij elke hoek van het schild een cijfer van het jaartal
.MON. - .NOV(A). - .CIVI. - .TRA.
1579
Interpunctie: kruisjes, punten
Koper; 4,62 gram
Verkade 116,1; Van Gelder en Hoc 279c; Van der Wiel 10

32 Duit 1578

- vz Vuurstaal op twee gekruiste knoestige stokken, in het veld vonken
1.5+78.PHS.D:G.HISPANI(AE).REX.
kz Stedelijk wapenschild op een gebloemd kruis, het omschrift doorbrekend
.MO(N). - .NOV. - .CIV(I). - .TRA.
1578
Interpunctie: kruisjes, punten
Koper; 2,31 gram
Verkade 115,4; Van Gelder en Hoc 280; Van der Wiel 11

Emissie 1582-1600

Veelvuldig in omloop aangetroffen stedelijke stuivers 1578-79 met nagebootste klop en het circuleren van elders aangemaakte minderwaardige sterk op die van Utrecht gelijkende stuivers deed de stedelijke overheid besluiten een ander type te laten slaan. Mede oorzaak voor een nieuwe stuiver zal de afzwering van Filips in 1581 geweest zijn. Opmerkelijk is het gemiddelde gewicht van de in collecties bewaarde exemplaren van 1592-1600; dit is bijna 25% lager dan het gewicht van de stuivers van 1582.

Een stuiver met het jaartal 1583 komt niet voor. Exemplaren van dit jaar in verzamelingen aangetroffen, blijken bij nadere beschouwing en na vergelijking met de vijftien stuks 1582 uit de muntvondst Groenekan 1967 allen stuivers van 1582 te zijn. Van de stuiver 1600 komt de begrijpelijke stempelfout jaartal '1500' voor. Halve en kwart stuivers zijn alleen bekend van het jaartal 1582.

Ook de provinciale Utrechtse munt heeft stuivers geslagen. Op grond van de resoluties van 1614 en 1738 zijn deze in 1614, 1615 en 1617 (leeuw met pijlbundel) en in 1738-39, 1760 en 1765 (bezemstuiver) vervaardigd (afb.).

Muntmeester van deze uitgifte is Hendrick Hendricksz. van Domselaer, de stemfels zijn van de hand van Nicolaas Petersz. de Vogelaer.

33 Stuiver 1582-1600

- vz Stedelijk wapenschild door een accolade gedekt, ter weerszijden I - S
15+82.MONE.NOVA.CIVI.TRA(I). (15x82)
kz Gebloemd en versierd kruis, in elk der hoeken een stip, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS. (FORITIVDO, alleen in 1582)
1582, 1592, 1597, 1599, 1600
Zilver; gemiddeld 1,73 gram
Verkade 114,2 en 114,4; Van der Wiel 2

- a Stempelfout jaartal 1500
1500 (1600)

34 Halve stuiver 1582

- vz Stedelijk wapenschild, ter weerszijden I - d, boven het schild het jaartal
+.MONETA.NOVA.CIVI.TRAI.
kz Gebloemd kruis, in elk der hoeken een stip, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1582

Zilver; gemiddeld 1 gram
Verkade 114,3; Van der Wiel 5

35 Kwart stuiver 1582

- vz Stedelijk wapenschild met kruisjes versierd
+MONE.NOVA.CIVI.TRAIEC
kz Kruis, in de hoeken de cijfers van het jaartal, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1582

Zilver; gemiddeld 0,52 gram
Van der Wiel 7

Duit 1617-1637

De oorzaak voor de uitgifte van de duiten 1617-37 moet waarschijnlijk gezocht worden in de toevloed van te licht en vreemd kopergeld naar de stad. Keer op keer waarschuwt de overheid hiertegen en stelt zij nieuwe koersen vast: 1614 publicatie tegen de Thornse en andere vreemde duiten; 1619 plakkaat tegen het uitgeven van andere duiten, dan die hier, of in Holland geslagen zijn en eveneens in 1619 een plakkaat waarbij de verboden duiten op een penning gereduceerd worden.

Hoewel in de uitgifte van deze duiten duidelijke varianten, zowel in de tekening van het wapenschild als in de krans op de keerzijde, te onderscheiden zijn, is er wegens gebrek aan voldoende materiaal van de jaren 1617, 1619 en 1631, van afgezien nu al een indeling hiervoor te maken.

In de literatuur worden een afslag in koper op dubbel gewicht van 1637 en een afslag van 1625 in zilver vermeld, doch het bestaan hiervan is niet bevestigd.

Tot 1628 is Floris van Domselaer, een broer van Hendrick, muntmeester. Johan van Vianen volgt hem op. Onder Nicolaas van Daalen wordt de duit van 1637 geslagen. De stempelsnijders zijn Nicolaas Petersz. de Vogelaer (1617, 1619), Arent van Nijvelt (1625, 1631, misschien ook al die van 1619 als hulpgraveur) en Frederick Cornelisz. van Vloock (1634, 1637).

36 Duit 1617-1637

- vz Gedemasceerd stedelijk wapenschild, rondom versierd
kz Binnen een lauwerkrans in vier regels
TRA// IEC// TVM// 1617 (IVM)

1617, 1619, 1625, 1631, 1634, 1637

Interpunctie: jaartal al dan niet tussen punten
Koper; gemiddeld 1,85 gram
Verkade 116,2; Van der Wiel 12

Emissie 1627

Hoewel naar beeldenaar niet sterk verschillend van de stuiver 1582-1600 wordt de emissie 1627 gewoonlijk als een nieuwe uitgifte beschouwd: doorsnede, gewicht en gehalte zijn lager; het kruis verschilt van dat van de vorige stuivers.

Halve stuivers van dit jaar zijn in gering aantal geslagen. Een kwart stuiver 1627 schijnt echter niet te bestaan; de munt door Verkade afgebeeld op plaat 226 is een halve stuiver.

De uitgifte van 1627 vond plaats onder muntmeester Floris van Domselaer. De stempels zijn van Arent van Nijvelt.

37 Stuiver 1627

vz Stedelijk wapenschild gedekt door een accolade, ter weerszijden I - S
16x27.MONE.NOVA.CIVI.TRA.

kz Gebloemd en versierd kruis, in de hoeken een stip, mt. stadswapen
FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1627

Zilver; gemiddeld 1,55 gram

Van der Wiel 3

38 Halve stuiver 1627

vz Stedelijk wapenschild gedekt door een accolade, ter weerszijden een stip

16x27.MONE.NOVA.CIV(I).TR(A).

kz Versierd kruis, in de hoeken een stip, mt. stadswapen
FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1627

Zilver; gemiddeld 0,73 gram

Verkade 226,3; Van der Wiel 6

Duit 1657-1691

1657 is een merkwaardig jaar in de muntslag van de stad Utrecht. Er bestaan maar liefst vier verschillende uitvoeringen van de duit van dat jaar. De duiten met UTRECHT op de keerzijde komen met een gedamasceerd of met een gepointilleerd wapenschild voor; die met CIV TRAIECT op de achterzijde kunnen met een gepointilleerd of een horizontaal gearceerd schild aangetroffen worden.

In 1681 wordt aan de reeks nog de verticaal gearceerde uitvoering toegevoegd.

Twee van de vier 1657 typen zijn niet in koper geslagen (catalogusnummer 5

39B en 39C); hiervan is alleen een medailleslag in zilver en goud bekend.

De reden van aanmaak van een nieuwe emissie duiten is, evenals in 1617, te vinden in de circulatie van veel minderwaardig kopergeld; bekend zijn de talrijke Reckheimse nabootsingen van de duit 1617-37 (afb.). In een publicatie van 30 november 1657 staat 'dat deese Stad, ende goede gemeente, langs soo meer belast word, niet alleen met duyten, op vreemde munten geslagen, maar ook met byslagen van deser Stads, ende anderen voor dezen gepermitteerde munten, seer licht ende van quaden stoffe'.

De raad besloot op 27 juli 1657 duiten van een nieuw type te doen munten van zodanig gewicht dat naslag niet gevreesd behoefde te worden.

Hoewel de munten volgens voorschrift 2,06 gram (120 per mark) dienen te wegen, blijkt het gemiddelde gewicht hoger te zijn: nr 39A 2,40 gram, nr 40A 2,57 gram en nr 40B 2,40 gram. Pas de duiten 1681-89 voldoen met hun gemiddelde van 2,01 gram aan de voorschriften. Wellicht zijn de duiten van de nummers 39A en 40A, evenals 39B en C, te beschouwen als proefmunten. De willekeurige stempelstanden van 39A en 40A pleiten echter tegen deze opvatting.

Niet altijd werden duiten geslagen op grond van behoefte in het geldverkeer of om slecht kopergeld te weren. Ook in slappe tijden wilde men het munthuis aan de gang houden. In dit licht moet een brief van muntmeester Johan van Romond beschouwd worden waarin hij de vroedschap toestemming vraagt in de wintertijd duiten te mogen munten om de gezellen aan het werk te houden.

Behalve Johan van Romond van 1679-1710, waren Johannes Gerobulus (1643-1662), Johan van Rijnveldt (1662-74) en Adriaen van der Heyde (1674-77) muntmeesters voor deze uitgifte. De graveurs waren Roelof van Cuylenburgh tot 1673, daarna zijn zoon Pieter.

39 Duit 1657-1659

A vz Gekroond en gedamasceerd stedelijk wapenschild gehouden door twee leeuwen, onder het schild
CIV.TRA

kz Binnen een versierde vierpas in drie regels
U// TRECHT// 1657

1657

Koper; 2,06 gram

Verkade 116,3; Van der Wiel 13

B vz Als A, echter het wapenschild gepointilleerd
kz Als A

1657

Zilver (waarschijnlijk niet in koper geslagen); gemiddeld 3,78 gram

Ba Afslag in zilver op dubbel gewicht 7,54 gram
1657

Bb Afslag in goud 3,80 gram
1659
Delmonte 991

C vz Als A, echter het wapenschild horizontaal gearceerd
kz Als A
1659/57
Zilver (waarschijnlijk niet in koper geslagen); 3,29 gram

40 Duit 1657-1691

A vz Gekroond en gepointilleerd stedelijk wapenschild gehouden
door twee leeuwen, onder het schild
UTRECHT
kz Binnen een versierde vierpas in drie regels
CIV.// TRAIECT.// 1657
1657, 1659
Koper; 2,06 gram

Aa Afslag in koper op dubbel gewicht gemiddeld 4,51 gram
1657

Ab Afslag in zilver 3,35 gram
1657

Ac Afslag in zilver op anderhalfvoudig gewicht 5,67 gram
1657

B vz Als A, echter het wapenschild horizontaal gearceerd
kz Als A
1657, 1659, 1661, 1663-68, 1670, 1671, 1676, 1677, 1681, 1683-85
Koper; 2,06 gram
Verkade 116,4; Van der Wiel 14

Ba Afslag in koper op breed muntplaatje Ø 25 mm
1681

Bb Afslag in zilver gemiddeld 3,27 gram
1659, 1663, 1671, 1676

Bc Afslag in zilver op anderhalfvoudig gewicht gemiddeld 4,80 g
1681

Bd Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1659, 1678, 1680
Delmonte 992

C vz Als A, echter het wapenschild verticaal gearceerd
kz Als A
1681, 1683, 1684, 1686, 1687, 1689
Koper; 2,06 gram
Van der Wiel 15

Ca Afslag in zilver gemiddeld 2,15 gram
1687, 1690, 1691

Cb Afslag in zilver op dubbel gewicht gemiddeld 4,62 gram
1687/86, 1687, 1691

Cc Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1687, 1689, 1690
Delmonte 992

Cd Hybride in koper vz x vz
40Bx40C, 40Cx40C

Ce Hybride in koper kz x kz
1681x1681, 1684x1661, 1687x1687, 1689x1689

Cf Hybride in koper 1681 x duit Zeeland 1681
1681

Stuiver 1665-1666

Op 24 juli 1665 ontving muntmeester Johan van Rijnveldt toestemming van de raad om voor f. 3.000,— nieuwe stuivers op de voet van 1619 te munten, dat wil zeggen volgens de algemene regeling voor klein zilvergeld van augustus 1614, gewijzigd in 1619. Inmiddels was de zilverprijs zozeer gestegen dat gezocht werd naar mogelijkheden de kosten laag te houden. Onder andere door vermindering van het gehalte aan zilver en door verlaging van het gewicht kon het beoogde doel bereikt worden.

De beeldenaars die voor de stuivers 1665-66 gebruikt werden, zijn, weliswaar met geringe modernisering, nog steeds die van het type van 1582.

Roelof van Cuylenburgh graveerde de stempels voor deze uitgifte.

41 Stuiver 1665-1666

vz Gekroond stedelijk wapenschild, ter weerszijden I - S

.J665. - MO.NO.URB.ULTRAJEC

kz Gebloemd en versierd kruis, in de hoeken een stip, mt. stadswapen
.FORTITVDO.NOSTRA.DEVS.

1665, 1666

Zilver; gemiddeld 1,21 gram

Verkade 114,7; Van der Wiel 4

Duit 1710-1724

In weerwil van de talrijke plakaten met zware boetebepalingen omtrent het ontvangen en uitgeven van verboden kopergeld is de toestand sinds de invoering van de duiten van 1657 en volgende jaren niet verbeterd. Ook de stempeling in 1702 van goede duiten leverde niet het gewenste resultaat op.

De raad besloot duiten te laten munten van een nieuw type gelijk in gewicht aan die van Holland. Bij plakkaat van 11 maart 1711 werden alle oude Utrechtse duiten voor biljoen verklaard, dat wil zeggen buiten omloop gesteld. Wel kregen de inwoners nog gelegenheid gedurende drie dagen hun oude geld in te wisselen, zij het met de waarschuwing dat als zich onder het aangeboden geld al eerder gereduceerde of voor biljoen verklaarde munten zouden bevinden, de gehele partij in beslag genomen zou worden.

Na de tweetalige duiten van 1657-1691 is op de uitgiften sinds 1710 de naam van de stad alleen in het Nederlands vermeld, dit in tegenstelling tot de duiten afkomstig uit munthuizen elders waar het Latijn gebruikelijk bleef.

In hetzelfde jaar dat voor het eerst de nieuwe duit geslagen werd, was ook een nieuwe muntmeester benoemd: Sibertus van Romond, werkzaam tot 1732. De graveurs waren Pieter van Cuylenburgh, overleden 2 augustus 1719, en zijn zoon Roelof van Cuylenburgh, van 1720 tot 1738.

42 Duit 1710-1724

vz Gekroond stedelijk wapenschild

kz Opschrift in drie regels

STAD/ UTRECHT/1710

1710, 1711, 1722-24

Koper; 3,84 gram

Verkade 116,5; Van der Wiel 16

a Afslag in koper op anderhalfvoudig gewicht 5,11 gram
1710

b Afslag in zilver gemiddeld 3,10 gram
1711, 1722, 1723

c Afslag in zilver op anderhalfvoudig gewicht gemiddeld 4,99 gram
1711

d Afslag in zilver op breed muntplaatje Ø 26 mm, gemiddeld 4,72 gram
1710

e Hybride in koper vz x vz

f Hybride in koper kz x kz
1722x1722, 1723x1722, 1723x1723, 1724x1722, 1724x1723

Duit 1739-1794

Het euvel van minderwaardig kopergeld bleef, ondanks de invoering van de zware duiten van 1710, de overheid zorgen baren. In 1739 werd wederom besloten tot wijziging van type over te gaan. Veel heeft dit niet geholpen, de klachten bleven voortduren en in 1769 tenslotte voelden de Staten van Utrecht zich genoodzaakt alle niet te Utrecht geslagen duiten binnen stad, steden en op het platteland geheel te verbieden.

De duit van 1739 handhaafde zich met kleine wijzigingen in de beeldenaar tot 1794. De kleine veranderingen aan schild, afsnede, kroon en jaartal hangen voor een deel samen met de indiensttreding van nieuwe stempelsnijders.

Cornelis van Swinderen sneed het eerste type; hij was aangesteld in 1738 en hij overleed op 31 januari 1757. Zijn opvolger werd Johann Christiaan Marmé, die in 1758 de Romeinse I door een Arabische 1 vervangt en in 1759 het wapenschild van een fijnere arcering en de afsnede van een gewijzigde versiering voorziet. In de jaren 1759 en 1760 experimenteert hij met de haarband van de kroon, en eveneens in 1760 voert hij een dikkere afsnede in. Zijn zoon Johann Wilhelmus (werkzaam van 1763-1795) wijzigt in 1779 tenslotte de afsnede weer.

Van 1739-1794 werkten voor de stad Utrecht de volgende muntmeesters: Johan Ernst Novisadi (tot 1761), J.E. Novisadi tezamen met zijn zoon Johan Christoffel (1762-66), J.C. Novisadi alleen (1766-71), Johan George Holtzhey (1771-76), Carel Frederick Wesselman (1777-82) en Johan Sebastiaan van Naamen (vanaf 1782).

43 Duit 1739-1794

- A vz Gekroond stedelijk wapenschild grof gearceerd, gehouden door twee leeuwen, onder de afsnede bestaande uit een dunne lijn een versierde accolade met een kleine schelp
kz Opschrift in drie regels, jaartal met Romeinse I
STAD// UTRECHT// I739
1739, 1740, 1742-49, 1751-57
Koper; 3,84 gram
Verkade 116,6; Van der Wiel 17

- Aa Afslag in zilver gemiddeld 3,76 gram
1739-57
Ab Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1743-46, 1749-52, 1754, 1755
Delmonte 994
Ac Afslag in goud 5,25 gram (1½ dukaat)
1739-41
Delmonte 994
Ad Afslag in goud 7 gram (dubbele dukaat)
1739, 1741
Delmonte 993

- B vz Als A
kz Als A, echter jaartal met Arabische 1
1758
Koper; 3,84 gram
Van der Wiel 18

- Ba Afslag in zilver gemiddeld 3,76 gram
1758
Bb Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1758
Delmonte 994

- C vz Als A, echter wapenschild fijn gearceerd, accolade met een grote schelp
kz Als B
1759
Koper; 3,84 gram
Van der Wiel 18

- Ca Afslag in zilver
1759

D vz Als C, echter haarband van de kroon loopt achter door, afsnede bestaat uit een dubbele lijn

kz Als B
1759, 1760
Koper; 3,84 gram

Da Afslag in zilver 3,57 gram
1760

E vz Als C, echter afsnede bestaat uit een dikke lijn

kz Als B
1760-68
Koper; 3,84 gram
Van der Wiel 18

Ea Afslag in zilver gemiddeld 3,33 gram
1760-73

Eb Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1760, 1763-68
Delmonte 994

Ec Hybride in koper vz x vz

F vz Als C, echter afsnede bestaat uit een dubbele lijn

kz Als B
1780, 1783-93
Koper; 3,84 gram
Van der Wiel 18

Fa Afslag in koper op breed en dik muntplaatje 10,7 gram Ø 31
1787

Fb Afslag in zilver gemiddeld 3,10 gram
1779-94

Fc Afslag in goud 3,50 gram (dukaat)
1784, 1788, 1791-94
Delmonte 994

Fd Hybride in koper vz x vz

Tabel ter bepaling van de zeldzaamheid

R4	uiterst zeldzaam of uniek	1 - 2 exemplaren bekend
R3	zeer zeldzaam	3 - 5 exemplaren bekend
R2	zeldzaam	6 - 10 exemplaren bekend
R1	schaars	11 - 25 exemplaren bekend
R0	algemeen	26 of meer exemplaren bekend
-	nog niet voorgekomen	

cat.nr	jaar	R	cat.nr	jaar	R	cat.nr	jaar	R	cat.nr	jaar	R
1*		4	31B	1578*	1		1684*	2		1741*	1
2*		3		1579*	0		1686*	1		1742*	2
3A*		1	31C	1579*	1		1687*	0		1743*	2
3B*		2	32	1578*	1		1689*	0		1744*	2
4A		4	33	1582*	1	40Ca	1687	2		1745*	2
4B		4		1592*	2		1690	2		1746*	1
5		4		1597	2		1691	2		1747	2
6A*		2		1599*	3	40Cb	1687/86	4		1748*	3
6B		4		1600	2		1687*	2		1749	2
7		4	33a	1500*	4		1691*	2		1750	2
8*		2	34	1582*	3	40Cc	1687	3		1751*	1
9*		3	35	1582	2		1689	4		1752*	1
10*		2	36	1617*	2		1690	3		1753	3
11*		3		1619*	1	40Cd	BxC	3		1754	2
12*		2		1625*	0		CxC	3		1755*	2
13*		2		1631	3	40Ce	81x81*	3		1756	3
14A*		3		1634*	0		84x61	4		1757*	1
14B*		2		1637*	0		87x87	3	43Ab	1743	4
15*		3	37	1627*	1		89x89*	3		1744	4
16	1478*	1	38	1627*	2	40Cf	Zeeland*	4		1745	3
17	1483*	4	39A	1657*	0	41	1665*	0		1746	4
18	1509*	1	39B	1657*	2		1666	2		1749	4
	1510*	3	39Ba	1657	4	42	1710*	0		1750*	3
	1512	3	39Bb	1657	4		1711*	0		1751	3
	1514	4	39C	1659/57	4		1722*	0		1752	4
	1515*	4	40A	1657*	1		1723*	0		1754	4
	1516*	3		1659	4		1724*	1		1755	4
	1520*	4	40Aa	1657	3	42a	1710	4	43Ac	1739	4
	1521*	3	40Ab	1657*	4	42b	1711	3		1740	4
	1522	4	40Ac	1657	4		1722*	3		1741	4
18a	1509	4	40B	1657	3		1723	4	43Ad	1739*	2
19		-		1659*	3	42c	1711*	3		1741	4
20*		2		1661*	0	42d	1710*	3	43B	1758*	0
21		4		1663*	0	42e	vzxvz*	1	43Ba	1758	2
22I	1523*	1		1664*	0	42f	22x22*	2	43Bb	1758	3
22II	1523*	3		1665*	1		23x22*	2	43C	1759*	0
23A	1527*	3		1666*	0		23x23	3	43Ca	1759	4
23B	1527*	3		1667*	0		24x22	3	43D	1759	2
23C	1527	3		1668*	0		24x23*	2		1760*	3
23D	1527	4		1670*	0	43A	1739*	0	43Da	1760	3
23E	1527	4		1671*	0		1740*	0	43E	1760*	0
24		-		1676*	0		1742*	0		1761*	0
25A	1527	4		1677*	0		1743*	0		1762*	0
25B	1527*	3		1681*	0		1744*	0		1763*	0
25C	1527*	4		1683*	1		1745*	0		1764*	0
25D	1527*	3		1684*	1		1746*	0		1765*	0
25E	1527*	3		1685	4		1747*	0		1766*	0
26	1527*	3	40Ba	1681	4		1748*	0		1767*	0
27	1527	4	40Bb	1659*	2		1749*	0		1768*	0
28*		4		1663*	2		1751*	0	43Ea	1760*	1
29	1578*	3		1671*	3		1752*	0		1761*	2
29a	1578	-		1676	4		1753*	0		1762*	1
29b	1578	4	40Bc	1681*	2		1754*	0		1763*	1
30	1578*	1	40Bd	1659	4		1755*	0		1764*	2
	1579*	2		1678	4		1756*	0		1765	2
	1580	-		1680	4		1757*	0		1766*	3
30a	1579	-	40C	1681	3	43Aa	1739*	0		1767	3
31A*		2		1683	4		1740	2		1768	3

UTRECHT	cat.nr	jaar	R
		1769*	2
		1770	2
		1771*	2
		1772	4
		1773	2
	43Eb	1760	4
		1763	4
		1764	4
		1765	4
		1766	4
		1767	4
		1768	4
	43Ec	vzxvz	3
	43F	1780*	1
		1783*	0
		1784*	0
		1785*	0
		1786*	0
		1787*	0
		1788*	0
		1789*	0
		1790*	0
		1791*	0
		1792*	0
		1793*	2
	43Fa	1787	4
	43Fb	1779*	2
		1780*	1
		1781*	1
		1782	1
		1783	1
		1784	1
		1785*	1
		1786*	1
		1787*	1
		1788*	1
		1789*	1
		1790*	2
		1791*	1
		1792*	1
		1793*	1
		1794*	1
	43Fc	1784	4
		1788	4
		1791	4
		1792	4
		1793	4
		1794	4
	43Fd	vzxvz	3

* Van de met een asterisk gemerkte catalogusnummers en jaartallen bevinden zich exemplaren in de verzameling van het Centraal Museum. Deze zijn, naast Romeinse, Merovingische, Karolingische, bisschoppelijke, provinciale en V.O.C. munten, tentoongesteld in het muntenkabinet van het museum.
Het Centraal Museum stelt melding van onbekende en zeldzame varianten en jaartallen op prijs.

Geraadpleegde literatuur

- H.M.A.J. van Asch van Wyck, Over het oude muntregt der stad Utrecht, in: Tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht 3(1837) blz. 325-342, 360-383.
- Catalogus van het Historisch Museum der Stad, Utrecht Centraal Museum 1928. (Alle emissies).
- Charter 14 november 1532 van Karel V, Gemeentelijk Archief Utrecht. (Utrechts duitken 1538).
- P.O. van der Chijs, De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland, Haarlem 1852. (Emissie 1511; geciteerd als: Van der Chijs Gelderland).
- P.O. van der Chijs, De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, Haarlem 1859. (Bronnen 1385-1542; emissies 1375-1538; geciteerd als: Van der Chijs).
- Copieboek 1578, Stads Archief I, nr 1, Gemeentelijk Archief Utrecht. (Stempelsnijder 1578).
- A. Delmonte, De gouden Benelux, Amsterdam 1964. (Afslagen in goud; geciteerd als: Delmonte).
- A. Delmonte, De zilveren Benelux, Amsterdam 1967. (Daalder 1578; geciteerd als: Delmonte).
- J.J. Dodt van Flensburg, Over de bisschoppelijke munt, in: Tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht 9(1843) blz. 388-389. (Bron 1478 niet in Van der Chijs vermeld).
- J.J. Dodt van Flensburg, 's Raets munt-verordeningen uit 1481 en volgende jaren, in: Utrecht voorheen en thans; tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht serie 2, jg. 3(1846) blz. 112-119. (Niet in Van der Chijs opgenomen bronnen 1489-90).
- H. Enno van Gelder, Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694, Amsterdam 1949. (Duit 1657-91; stuiver 1665-66).
- H. Enno van Gelder, Drie onbekende middeleeuwse munten, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 1952 blz. 91-92. (Stuiver 1483).
- H. Enno van Gelder, Noord-Nederlands kleingeld omstreeks 1400 (muntvondsten Elst en Barneveld), in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 45(1958) blz. 83-109. (Armenpenningen type II-V).
- H. Enno van Gelder, Het oudste kopergeld in de Nederlanden, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 49(1962) blz. 20-40. (Emissie 1578-80).
- H. Enno van Gelder, De Utrechtse munten ten tijde van bisschop David van Bourgondië, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 58/59(1971/72) blz. 10-50. (Emissies 1460-83; geciteerd als JMP 1971/72).
- H. Enno van Gelder, (Muntvondst) Utrecht 1972, in: Jaarboek voor munt- en penningkunde 58/59(1971/72) blz. 174-182. (Stuiver 1483).
- H. Enno van Gelder, De Nederlandse munten, Utrecht/Antwerpen 1972. (Algemeen).
- H. Enno van Gelder, Klein geld, grof geld; munten van de Nederlandse steden, 's-Gravenhage 1974. (Algemeen).
- H. Enno van Gelder et M. Hoc, Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713, Amsterdam 1960. (Emissie 1578-80; geciteerd als: Van Gelder en Hoc).
- D. Groebe, Zedig onderzoek of de stad Utrecht, van alle oude en onbekende tijden af, het muntregt bezeten hebbe, in: Algemeene konst- en letterbode 1834, blz. 36-41, 83-87, 105-108.
- D. Groebe, Nog iets over het vermeende oude muntregt van de stad Utrecht, in: Tijdschrift voor geschiedenis van Utrecht 4(1838), blz. 273-286, 309-323, 352-359.

C. Hoitsema en F. Feith, *De Utrechtsche munt; uit haar verleden en heden*, Utrecht 1912. (Het munthuis; emissie 1578-80; geciteerd als: Hoitsema en Feith).

H. Krusy, *Gegenstempel auf Münzen des Spätmittelalters*, Frankfurt/Main 1974. (Klop 1390-95).

J.C.A. Loon (Coin Investment B.V.), *Veilingcatalogi Rijswijk/Amsterdam 1968-1977*.

G. van Loon, *Beschrijving der Nederlandsche Historipenningen*, 's-Gravenhage 1723, dl I blz. 264. (Daalder 1578; geciteerd als Van Loon).

M.G.A. de Man, *Geschiedenis van een klop op Utrechtsche stuivers*, in: *Tijdschrift voor munt- en penningkunde* 21(1913) blz. 111-124. (Klop 1579).

F. van Mieris, *Histori der Nederlandsche vorsten*, 's-Gravenhage 1732, dl I blz. 438. (Viervoudige braspennig 1511; geciteerd als: Van Mieris).

S. Muller Fz., *Beschrijving der Utrechtsche stadszegels*, Utrecht 1916. (Stedelijk wapenschild).

J.B. Rietstap, *Handboek der wapenkunde*, 3de uitg. door C. Pama, Leiden 1943. (Stedelijk wapenschild).

J. Schulman, *Veilingcatalogi en prijslijsten Amsterdam 1882-1977*.

P. Verkade, *Muntboek*, Schiedam 1848. (Emissies vanaf 1578; geciteerd als: Verkade).

W.J. de Voogt, *Notice sur une trouvaille de monnaies de la fin du quatorzième siècle*, in: *Revue de la numismatique belge* 5(1873) blz. 447-462. (Vondst Nijkerk 1873; emissies 1375-95; geciteerd als: RBN 1873).

J. van de Water, *Groot plakkaatboek*, Utrecht 1729. (Bronnen tot 1728).

A. de Witte, *Mites d'Utrecht frappées sous Charles Quint à Anvers, 1537-1539*, in: *Tijdschrift voor munt- en penningkunde* 2(1894) blz. 202-205. (Duitken 1538).

H.J. van der Wiel, *Artikelenreeks over Utrechtse provinciale gouden en zilveren munten*, in: *Jaarboek voor munt- en penningkunde 1960-1969/70*. (Bron voor muntmeesters en stempelsnijders).

H.J. van der Wiel, *De munten van de provincie Utrecht 1576-1795*, in: P.Ch. de Vries en H.J. van der Wiel, *Compendium van de munten der Zeven Verenigde Nederlanden van 1576 tot 1795*, Rotterdam/Gouda 1962. (Emissies vanaf 1578; geciteerd als: Van der Wiel).

S.B.J. Zilverberg, *David van Bourgondië, bisschop van Terwaan en van Utrecht (±1427-1496)*, Groningen/Djakarta 1951, proefschrift. (Emissies 1460-83).

Aan de volgende personen en instellingen is het Centraal Museum dank verschuldigd voor hun medewerking aan deze uitgave:

- Prof. dr H. Enno van Gelder, directeur Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen te 's-Gravenhage
- Dr ir M. van den Brandhof, directeur 's Rijksmunt te Utrecht
- Drs J. Vinkenburg, conservator Munt- en Penningenkabinet van 's Rijksmunt te Utrecht
- P.J. Soetens, conservator Munt- en Waardepapierverzameling van de Nederlandse Bank N.V. te Amsterdam
- G. Elzinga, conservator Archeologische en Numismatische Afdeling Fries Museum te Leeuwarden
- J. Berkman te Amsterdam
- Lod.S. Beuth te 's-Gravenhage
- W.K. de Bruijn te Utrecht
- C. Karres te Utrecht
- J.C.M. Pieterse te Zijdewind
- Drs A.T. Puister te Wassenaar
- Jacques Schulman B.V. te Amsterdam
- Drs J. Vinkenburg te Utrecht
- Ds J.A. de Vor te Amsterdam
- A.B.R. de Vries du Croo, Gemeentelijke Archiefdienst te Utrecht
- Dr H.J. van der Wiel te Gouda

Colophon

Uitgave:	Centraal Museum Utrecht, april 1978
Samenstelling:	Frank Pietersen
Assistentie:	Lydia van Oosten en Aafke de Greef-Hogendoorn
Foto's:	Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen 's-Gravenhage (nrs 1, 6B, 14B, 18a, 21, 27, coll. KPK 's-Gravenhage), Jacques Schulman B.V. Amsterdam (nr 2, coll. J. Berkman Amsterdam), Ton Huls Kamp Utrecht (nrs 12, 23C, 35, coll. 's Rijksmunt Utrecht; nrs 10, 20, 23D, coll. drs J. Vinkenburg Utrecht; nr 39C, coll. W.K. de Bruijn Utrecht; overige nrs coll. Centraal Museum Utrecht)
Druk:	Drukkerij Elinkwijk Utrecht

